

**„Manuálek“ (aneb pokyny) pro zpracování
Encyklopedie biologicko-socio-kulturní antropologie
(se zaměřením na českou antropologii)**

Obsah

1. Obecná charakteristika encyklopedie
2. Plán práce
3. Řazení hesel, jejich propojování a odkazování uvnitř encyklopedie
4. Druhy hesel, jejich osnova a obsah
 - 4.1. Osnova zpracování životopisů osob
 - 4.1.1. Příklady
 - 4.2. Osnova zpracování „životopisů“ institucí
 - 4.2.1. Příklady
 - 4.3. Osnova zpracování „životopisů“ oborových periodik
 - 4.3.1. Příklady
 - 4.4. Osnova zpracování pojmů
 - 4.4.1. Klíčová hesla (u těchto hesel uvádět rovněž bibliografii?)
 - 4.4.1.1. Příklady
 - 4.4.2. Klíčová hesla speciální
 - 4.4.2.1. Příklady
 - 4.4.3. „Asistenční“ hesla
 - 4.4.3.1. Příklady
5. Typografie hesel
6. Podklady pro ilustrace
7. Publikace

1. Obecná charakteristika encyklopedie

Projekt *Encyklopedie biologicko-socio-kulturní antropologie (se zaměřením na českou antropologii)* vznikl v souvislosti s edicí *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* (od roku 2000) a publikací *Brněnská antropologie v českém a mezinárodním kontextu (se zaměřením na Katedru antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity)* (2003–2004). Tyto práce, jichž se účastní řada českých antropologů a jiných odborníků, kromě jiného zdůraznily známý fakt, že světová i česká biologicko-socio-kulturní antropologie prošla v posledních desetiletích četnými proměnami v pramenné základně, empirii i teorii, a že by proto bylo užitečné podrobit oborové pojmosloví ucelené reflexi v rámci encyklopedického zpracování, které by kromě uvedení a přehodnocení tradičních znalostí zahrnulo všechny význačnější inovace. Zejména ty inovace a nové orientace (antropologie smrti, antropologie sexuality, antropologie města, antropologie občanské společnosti, filozofická antropologie, ...), jež z dnešní antropologie činí transdisciplinární vědu propojující biologické, medicínské, sociální a kulturologické výzkumy a poznání biologických, sociálních a kulturních struktur člověka i společnosti v celém kontinuu vývoje i budoucího směřování.

Encyklopedie biologicko-socio-kulturní antropologie obsahuje informace o dějinách oboru, starších i nejnovějších teoriích a pojmech, významných osobnostech a institucích, lokalitách, výzkumech ... Doplnující název (*se zaměřením na českou antropologii*) vyjadřuje koncepci širšího záběru a podrobnějšího rozpracování specificky české tematiky, týkající se zejména nalezišť, institucí a osob. Na konci Encyklopedie je zařazena výběrová bibliografie tematicky rozčleněná, která poslouží k hlubšímu studiu dané problematiky.

Encyklopedie je určena nejen specialistům a studentům antropologie, ale i odborníkům a studentům „příbuzných“ disciplín – archeologie, biologie, ekonomie, etnologie, historie, lingvistiky, mediálních studií, medicíny, politologie, právních věd, psychologie, religionistiky, sociologie ...

2. Plán práce

Říjen 2005 až červen 2008 – kompletní text a podklady k ilustracím.

Červen 2008 až červen 2010 – editorské, korektorské a typografické práce.

Prosinec 2010 – vydání encyklopedie.

3. Řazení hesel, jejich propojování a odkazování uvnitř encyklopedie

Hesla jsou řazena abecedně; rozhoduje abecední pořadí souvislé řady písmen tučně vytištěného názvu hesla. Při stejném znění názvu jsou nejprve řazena hesla věcná, potom hesla, jejichž název je vlastním jménem, a nakonec hesla biografická. K délce hlásek a k jiným diakritickým znaménkům, jako jsou háčky, kroužky, přehlásky, se nepřihlíží (s výjimkou písmen české abecedy č, ř, š, ž). Liší-li se však dva názvy hesel pouze diakritickým znaménkem, jsou řazena nejprve slova bez znamének a pak teprve slova se znaménkem (například a, á, ä, â, å; e, é, è, ê; l, l', ł). Předložky v názvech hesel, popřípadě členy v názvech cizojazyčných (jakož i pomlčky, apostrofy a mezery v čínských či arabských jménech a pojmech) nemají vliv na abecední řazení. U hesel definovaných z hlediska určitého oboru následuje za tučně vytištěným názvem hesla oborové označení standardním písmem v hranatých závorkách (například: **autoregulace** [fyziologie], ... **kultura** [antropologie], ... **kultura** [archeologie], ..., **naleziště** [archeologie]); při stejném znění názvu dvou či více hesel jsou hesla řazena podle abecedního pořadí oborového označení v hranatých závorkách (například **kultura** [antropologie], ... **kultura** [archeologie]). Hesla složená z adjektiv a substantiv jsou uváděna v duchu české tradice, zpravidla nejdříve adjektivum a pak substantivum; inverzní postavení takového hesla se v encyklopedii uvádí s odkazem: **antropologie biologicko-socio-kulturní**, viz biologicko-socio-kulturní antropologie. **antropologie dialektická**, viz dialektická antropologie. **antropologie difuzionistická**, viz difuzionistická antropologie. **antropologie ekologická**, viz ekologická antropologie. **antropologie ekonomická**, viz ekonomická antropologie. **antropologie ergonomická**, viz ergonomická antropologie. **antropologie etnická**, viz etnická antropologie. **antropologie evolucionistická**, viz evolucionistická antropologie. **antropologie feministická**, viz feministická antropologie. **antropologie filozofická**, viz filozofická antropologie. **antropologie forezní**, viz forezní antropologie. **antropologie funkcionalistická**, viz funkcionalistická antropologie. **antropologie funkční**, viz funkční antropologie. **antropologie fyzická**, viz biologická antropologie, fyzická antropologie. **antropologie historická**, viz historická antropologie. **antropologie integrální**, viz integrální antropologie. **antropologie kinantropologická**, viz funkční antropologie, kinantropologická antropologie. **antropologie klinická**, viz klinická antropologie. **antropologie kognitivní**, viz kognitivní antropologie. **antropologie kritická**, viz kritická antropologie. **antropologie kulturní**, viz socio-kulturní antropologie. **antropologie lingvistická**, viz lingvistická antropologie.

antropologie města, subdisciplína antropologie zabývající se socio-kulturními aspekty současných městských společností. (Jaroslav Malina)

antropologie migracionistická, viz migracionistická antropologie.

antropologie neodifuzionistická, viz neodifuzionistická antropologie.

antropologie neoevolucionistická, viz neoevolucionistická antropologie.

antropologie občanské společnosti, subdisciplína antropologie zabývající se srovnávacím výzkumem vzniku, vývoje, fungování a směřování občanské společnosti a jejích institucí; Nový transdisciplinární obor využívá teorií a poznatků společenských i přírodních věd, o to složitější je otázka pojmosloví. Jeho ústředními pojmy jsou „občanská společnost“ a „občanský sektor“, pojmy s mnoha vzájemnými průniky. Pojmem *občanská společnost* označujeme společnost lidí, kteří jsou si rovni před zákonem. Tento pojem se ve společenských vědách pod vlivem přirozeněprávních teorií objevuje od 18. století. Tradičně bývá ztotožňován s vládou práva, kdy občané dodržují abstraktní pravidla při střetávání každodenních zájmů. Na Západě je dnes všeobecně považována za záruku svobody a demokracie. Její členové se vyznačují nejen občanským partnerstvím, ale také rozvinutými obchodními dovednostmi. Mezi její hlavní formy se většinou řadí politická veřejnost a tržní hospodářství. Občanská společnost není pouhou společností občanů, není ani protikladem národní společnosti. Vzniká v procesu modernizace a označuje společenské a ekonomické uspořádání, zásady a instituce mimo rámec státu. Je sférou společenské autonomie samoorganizace mimo sféru politické moci. Občanská společnost stojí v distinkci vůči státu, to znamená, že má mimopolitický statut, má nicméně politickou relevanci. Zájmy a priority vycházející z prostředí občanské společnosti jsou pro politickou sféru normativní, závazné. Žádná vláda nemůže v demokraciích vládnout střednědobě v rozporu s veřejným míněním, od kterého požadujeme nezávislost, které se vytváří v mimopolitické občanské společnosti, tedy mimo sféru politické moci a nemělo by být politickou mocí zprostředkováno. Pojmem *občanský sektor* rozumíme institucionalizované vyjádření života občanské společnosti. Řadíme sem všechny ekonomické instituce, které jsou institucionalizované, neziskové, nestátní a dobrovolné (nadace, spolky, obecně prospěšné společnosti, účelová zařízení církví, družstva aj.); tyto instituce jsou právní osobou, a tudíž mají svá práva i povinnosti. O občanském sektoru lze mluvit jen tam, kde se organizuje na pozadí rovnostářské a vysoce individualizované společnosti, nezávisle na tradičních strukturách příbuzenských, místních, stavovských nebo církevních. Občanský sektor tak pokrývá to, co chtějí jednotliví lidé sami od sebe společně dělat, a to v zájmu společnosti a druhých. Viz Centre for Civil Society, Centrum pro výzkum neziskového sektoru, Katedra oboru Občanský sektor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, občanská společnost, občanský sektor. (Marie Dohnalová – Jaroslav Malina)

antropologie obecná, viz obecná antropologie.

antropologie politická, viz politická antropologie.

antropologie postmoderní, viz postmoderní antropologie.

antropologie poststrukturální, viz poststrukturální antropologie.

antropologie práva, subdisciplína antropologie zabývající se srovnávacím výzkumem vzniku, vývoje, fungování a směřování právních systémů a institucí. (Jaroslav Malina)

antropologie psychologická, viz psychologická antropologie.

Kurzívou jsou vyznačeny názvy časopisů a knižních děl, dále odborné cizojazyčné názvy, případně důležitější fakta. Pokud dílo nebylo přeloženo do češtiny, pak je kurzívou psán originální název díla v původním jazyce a v závorce je standardním písmem uveden pracovní překlad názvu díla. Jména a pojmy uvnitř hesel opatřená znakem * znamenají odkaz na jejich existenci v encyklopedii.

4. Druhy hesel, jejich osnova a obsah

Encyklopedie obsahuje tyto druhy hesel:

- životopisy osob;
- „životopisy“ institucí;
- „životopisy“ oborových periodik;
- oborové termíny a pojmy.

4.1. Osnova zpracování životopisů osob

1) příjmení (tučným písmem, za příjmením mezera, nikoli čárka) a jméno (normálním písmem);

2) jiná jména, přídomek, přívlastky či latinizované ekvivalenty apod., datum narození, místo narození – datum úmrtí, místo úmrtí) – samozřejmě pokud jsou tyto údaje známy, jména měst by bylo vhodné uvádět raději v originálním tvaru, jen u velkých a dobře známých a běžně užívaných ekvivalentů užít tyto (například Benátky, Ženeva, Norimberk ano, ale Svinibrody nebo Štýrský Hradec raději ne);

3) ostatní životopisné údaje či údaje o povolání, vědeckém zaměření (u zahraničních jen velmi stručně – například „německý lékař a přírodovědec“); u českých badatelů či přímo antropologů mohou být tato data podle situace širěji pojata;

4) názory, objevy, myšlenky děl dané osoby v kontextu encyklopedie; v případě odkazu na díla je otázka, zda zmiňovat pouze originální název (psaný kurzívou), či také český ekvivalent (možná na úvaze autorů), místo vydání či rok mohou být rovněž důležité, ale u místa vydání vyvstává zejména u starších děl problém s originální ortografií, která se od současné může lišit (asi i toto by mělo být ponecháno jako doporučení na vůli autora a nemělo by být povinné).

5) u žijících osob kontaktní adresa.

4.1.1. Příklady

Darwin Charles Robert (12. 2. 1809, Shrewsbury, Anglie – 19. 4. 1882, Londýn, Anglie), anglický přírodovědec, biolog a geolog. Autor jedné z nejvýznamnějších teorií moderní biologie, teorie evoluce organismů přírodním výběrem. Podle historiků přírodních věd bylo zveřejnění této teorie v roce 1859 prvním a nejdůležitějším mezníkem ve vývoji biologie (darwinismus). Bouřlivé pozitivní i negativní ohlasy na jeho teorii totiž výrazně stimulovaly nové směry bádání v biologii. Významným podnětem pro jeho pojetí evoluce byla pozorování, která prováděl v letech 1831–1836 během cesty kolem světa na lodi Beagle. Podrobně je popsal v cestopisu *A Naturalist's Voyage Round the World* (1860, česky vyšlo pod názvem *Cesta přírodovědcova kolem světa*, I–II, 1912, a *Cesta kolem světa*, 1955). Velký vliv na Darwinovy vědecké názory měla díla *Principles of Geology* a *Elements of Geology* Charlese *Lyella, který v historické koncepci vývoje neživé přírody usiloval o to, aby se geologické procesy probíhající v minulosti vysvětlovaly na základě pozorování současných změn zemského povrchu. Pozorování, která Darwin za své cesty kolem světa učinil, mu poskytla dostatek důkazů o správnosti Lyellovy koncepce a přiměla ho zaujmout kritické stanovisko k tehdy obecně přijímaným názorům na existenci života na Zemi, které vycházely z křesťanské teorie Stvoření. Neobyčejný význam mělo i jeho studium původu člověka přírodním výběrem, které vzbudilo odpor konzervativních představitelů církve i tehdejší viktoriánské společnosti. Přesto však jeho analýza možného původu lidské linie v Africe a také fakt, že člověk má s lidoppy společného předka, patří spolu s popisem mechanismů přírodního výběru k Darwinovým nejvýznamnějším objevům. Zabýval se i studiem geologie a paleontologie. Mezi jeho nejvýznamnější vědecké práce patří například *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or, the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (O vzniku druhů přírodním výběrem, 1859), *The Variation of Animals and*

Plants under Domestication (Proměnlivost živočichů a rostlin vlivem domestikace, 1868) a *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (Původ člověka a pohlavní výběr, 1871). Tato díla se stala základem moderní biologie. Autor řady studií z oblasti botaniky, zoologie a také z geologie – například *Structure and Distribution of Coral Reefs* (Stavba a rozšíření korálových útesů, 1842), *A Monograph of Subclass Cirripedia* (Monografie podtřídy svijonožců, 1851), *Insectivorous Plants* (Masožravé rostliny, 1875). (Jaroslav Malina – Václav Vančata)

Haller Albrecht von (16. 10. 1708, Bern – 12. 12. 1777, Bern), švýcarský přírodovědec a lékař. Věnoval se botanice, humánní anatomii a fyziologii, ale i literatuře a filozofii. Vedle prací vědeckých psal i básně (v mládí), romány, politická, filozofická a teologická pojednání (ve stáří). Celkem napsal téměř 600 prací. Zabýval se podrobně anatomii cév v bohatě ilustrovaném díle *Icones anatomicae* (Goettingae, 1743–1756). Popisy anatomické stavby doplňoval výkladem funkce popisovaných orgánů a budoval tak spojení anatomie s fyziologií – *De partium corporis humani praecipuarium fabrica et functionibus* (Bernae et Lausanne 1777–1778). Z jeho fyziologických děl patří mezi hlavní osmisvazkové *Elementa physiologiae corporis humani* (Lausanne et Bernae 1757–1766). Zasloužil se o rozmach neurofyziologie svými studii o iritabilitě (dráždivosti) a senzibilitě (citlivosti) – *De partibus corporis humani sensilibus et irritabilibus* (Goettingae 1752). Vzrušivost přisuzuje tkáním obsahujícím vlákna svalová; citlivost pak tkáním obsahujícím vlákna nervová. Při dotyku se podle něho iritabilní orgány zkracují, senzibilní naopak vyvolávají určité představy v duši. Obě tyto vlastnosti považuje za oddělitelné – například svaly hladké jsou pouze dráždivé; pouze citlivé, nedráždivé jsou naopak kůže, pleura, peritoneum aj.; jiné orgány pak jsou jak dráždivé tak citlivé – například svaly kosterní a srdce. Pozornost věnoval i fyziologii oběhu krevního, především práci konané svalem srdečním a objevil automacii srdeční. (Petr Bureš)

Malina Jaroslav (11. 4. 1945, Dolní Bučice u Čáslavi), profesor PhDr., DrSc., socio-kulturní antropolog, archeolog a spisovatel, profesor antropologie a vedoucí Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně (od roku 1999). Vystudoval Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně (1967), PhDr. (1968), docent pro obor antropologie (1993, *Experimentální metody a jejich aplikace v antropologii a příbuzných disciplínách*), DrSc. (1994), profesor antropologie (1995). Člen oborové rady Biologie, předseda oborové komise Antropologie, předseda komise pro státní závěrečné zkoušky v bakalářském, magisterském a doktorském studijním programu v oboru Antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně, předseda habilitačních a profesorských komisí v oboru Antropologie aj. Přednáší Úvod k antropologii, Antropologii starověku, Antropologii umění, Antropologii sexuality a další témata. Je členem našich a zahraničních grémií a institucí (Vědecká rada Národní galerie v Praze, Komise pro udílení Ceny města Brna, Společnost pro podporu univerzitních aktivit v Brně a Praze aj.). V roce 1993 spoluzaložil *Nadaci Universitas Masarykiana, stal se jejím předsedou, dále předsedou Výboru Ceny Karla Engliše a předsedou Výboru Ceny Nadace Universitas Masarykiana. Je zakladatelem a šéfredaktorem časopisu **Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana*, který vychází od roku 1994, zakladatelem a editorem šesti nadačních knih – *Beletrie*, *Heureka*, *Miscellanea*, *Osobnosti*, *Scientia*, *Scintilla*, kde bylo dosud publikováno více než šedesát svazků. V odborné práci se zabývá tématy z oblasti experimentální, socio-kulturní a filozofické antropologie a archeologie, petroarcheologie a filozofie vědy. Kromě více než dvou set studií, článků a esejů v odborných časopisech publikoval u nás i v zahraničí na tři desítky knih: *Metody experimentu v archeologii*, 1980, *Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities*, 1990 (se Zdeňkem Vašíčkem), *Kámen a hlína jako ekofakt a artefakt ve vývoji životního prostředí*, 1991, *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*, I–III, 1993 (s kolektivem),

První císař 1994 aj. V roce 1993 inicioval rozsáhlý vědecko-umělecký projekt pětisvazkové knihy a výstavy *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátku do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy* (po preprintech čtyř svazků publikovaných v letech 1999–2003 začne dílo v definitivní podobě vycházet od roku 2005). V roce 2000 zahájil dlouholetý vědecko-pedagogický projekt *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, v jehož rámci pod jeho editorským vedením a za autorského přispění řady významných odborníků bylo dosud publikováno jedenadvacet svazků. Vydal také vědecko-naučné knihy obracející se k záhadám dávné minulosti a lidské tvořivosti: *Vzpomínky na minulost aneb Experimenty odhalují tajemství pravěku*, 1982, 1992, *Zasáhli mimozemšťané a katastrofy do vývoje lidstva?*, 1988, *Obdivuhodný člověk: Úvahy o lidské tvořivosti*, 1991, *Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století*, 1991, *Jak vznikly největší monumenty dávnověku*, 1994 (s Pavlem Pavlem), *Adolf Born*, 1995 (s kolektivem autorů), *Olbram Zoubek*, 1996 (s kolektivem autorů), *Alois Mikulka*, 2001, *Vincenc Makovský*, 2002 (s Jirím Hlušíčkou a Jirím Šebkem), *Vladimír Preclík*, 2002 (s kolektivem autorů), *První císař: Tvůrce Číny a osmého divu světa* (2004), *Čína z antropologické perspektivy*, 2004 (s Josefem Kolmašem) aj. Zasahuje i za hranice vědecké a vědecko-naučné činnosti a projevuje se na poli beletrie: *Amor: Počítačový systém k automatickému generování milostných scén*, 1993, *První pozemšťan*, 1995, *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem*, 1996, *Smrt profesora a jiné příběhy z univerzitního prostředí*, 1997 aj. Jeho vědecké a vědecko-naučné knižní publikace vyšly u nás a v cizině v angličtině, bulharštině, francouzštině, italštině, němčině, rumunštině, ruštině a slovenštině (Academia, Cambridge University Press, Editura Artemis, Electa, Mysl, Obzor, Progress aj.) v celkovém nákladu více než půl milionu výtisků. Obdržel dvakrát Cenu rektora Masarykovy univerzity v Brně za vynikající tvůrčí čin (1995, 1997), Cenu města Brna (1997), 3. cenu a Čestné uznání na 18. knižním veletrhu Libri v Olomouci za knihy *Vladimír Preclík* a *Vincenc Makovský* (2003), je uváděn v našich a zahraničních „Kdo je kdo“ aj. Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Vinařská 5, 603 00 Brno, telefon, záznamník, fax: 549 49 1433, e-mail: jmalina@sci.muni.cz. (Jaroslav Malina)

Plinius Starší, Gaius Plinius Secundus, zvaný Maior (23, Novum Comum – 24. 8. 79, Stabiae), římský úředník, admirál válečné flotily se sídlem v kampánském Misenu, spisovatel, mnohostranný vzdělanec. Jako učený diletant se zabýval mnoha vědními obory, do nichž antika rozšířila své poznání. Čerpal z četných pramenů a své poznatky shrnul po způsobu kompilace v rozsáhlém díle *Naturalis historia* (*O přírodě*, 37 knih). Plinius byl bystrý pozorovatel, své informace však kriticky nehodnotil, přejímal je tak, jak byly zachyceny v předchozích pramenech. Některé z nich, jako například výklad o různých typech bytostí, údajně žijících v odlehlých krajích tehdejšího světa, patří sice mezi báchorky, ale informace přírodovědného charakteru jsou cenným pramenem pro historii těchto disciplín. Jakkoli nám například Pliniův výklad o sochařství a malířství připadá stručný, je nejdůležitějším pramenem informujícím o tvorbě významných umělců (včetně poutavého příběhu o Práxitelově slavné soše *Afrodité z Knidu*), jež z antiky známe. O tom, že Plinius byl zaujatým pozorovatelem všeho zajímavého, svědčí i jeho snaha uvidět a popsat co nejvíce z erupce Vesuvu 24. srpna 79, při níž zemřel udušením z nedostatku dýchatelného vzduchu. (Jaroslav Malina – Marie Pardyová)

Suk Vojtěch (18. 9. 1879, Praha – 8. 3. 1967, Brno), profesor MUDr. et PhDr., DrSc., český biologický a socio-kulturní antropolog, lékař, cestovatel, spisovatel, profesor Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně a její děkan ve školním roce 1932/1933 a proděkan ve školním roce 1933/1934, zakladatel *Antropologického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, *Antropologické společnosti; po II. světové válce založil i

výuku Plastické anatomie na Fakultě architektury Vysokého učení technického v Brně a na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity. Vystudoval Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze a roku 1910 zde obhájil titul PhDr., doktorem medicíny se stal roku 1922, vzdělání získal také na zahraničních univerzitách (Curych, Bologna). V roce 1919 se habilitoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (*Chrup školní mládeže pražské s hlediska anthropologického*), v roce 1923 byl jmenován mimořádným a v roce 1929 řádným profesorem antropologie a etnologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. V letech 1926–1927 studoval populace v Kanadě (na Labradoru), v roce 1937 v Tripolitánii a poté na Sardinii. Tyto bohaté zkušenosti zúročil při založení a pedagogickém a vědecko-výzkumném rozvíjení brněnského Antropologického ústavu, který se stal moderní institucí biologicko-socio-kulturní antropologie, respektovanou u nás i ve světě, a posléze i při vedení Ústavu pro vzdělávání profesorů tělesné výchovy při Masarykově univerzitě v Brně v letech 1946–1948. Se svými spolupracovníky (Rudolfem Malafou, Janem Pavelčíkem, Františkem Rozprýmem a dalšími), zejména však s nejbližším z nich a pokračovatelem svého díla Jindřichem Antonínem *Valšíkem, vychoval na Antropologickém ústavu mnoho význačných antropologů, mezi nimi Milana *Dokládala, Jana *Jelínka a Annu *Lorencovou. Ve vědecké práci se zaměřil zejména na sérologický a hematologický výzkum lidských plemen (Zulové v jižní Africe, Eskymáci v Severní Americe), patologii a na problematiku hygieny a sociálních podmínek ve školách; zaujímal ostře kritický postoj vůči rasistickým teoriím. Z díla: *Škola a zdraví* (1930); *Anthropologie, anatomie a pathologie* (1931) (zde se zabývá otázkami původu člověka a jeho místem v přírodě); spoluautor protirasistického sborníku *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zušlechťování* (1934); *Divoši ve střední Evropě: Mythus rasistů o nás. Napsal Homo ferus, příslušník střeoevropských divochů* (německé vydání: *Die Wilden Mitteleuropas der Mythus der Rassisten – Homo ferus*) (1938), *Races and Racismus* (1955); posmrtně byla publikována antologie jeho krátkých příběhů pod názvem *Po stopách Holubových. Lékařem na Labradoru* (1975). Vojtěch Suk jako uznávaný představitel antropologie byl členem řady významných odborných společností: Královská česká společnost nauk v Praze, Moravskoslezská akademie přírodních věd v Brně, Società Romana di Antropologia v Římě, Royal Anthropological Institute v Londýně, American Anthropological Association v USA, Institut International d'Anthropologie v Paříži, Society for Advance of Sciences v Londýně aj. (Jaroslav Malina)

4.2. Osnova zpracování „životopisů“ institucí

- 1) název instituce;
- 2) názvy v průběhu historie;
- 3) významní představitelé a odborné zaměření;
- 4) Kontaktní adresa.

4.2.1. Příklady

Katedra antropologie a genetiky člověka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, univerzitní vědecko-pedagogické pracoviště. Historie antropologie na Univerzitě Karlově začíná již koncem 19. století, tehdy ještě na Filozofické fakultě. Od zimního semestru roku 1891 započaly přednášky profesora Lubora *Niederla (1865–1944) z osteologické, tedy prehistorické a historické antropologie, které byly rozšířeny i o některé části etnické antropologie. Od roku 1897, kdy převzal přednášky a cvičení z antropologie profesor Jindřich *Matiegka (1862–1941), vzniklo na univerzitě moderně orientované badatelské středisko. To se zejména po roce 1908, kdy bylo v Praze povoleno založení prvního Ústavu pro antropologii a demografii c. k. české univerzity Karlo-Ferdinandovy (Univerzity Karlovy) v Rakousku, stalo školícím pracovištěm, na němž vystudovala řada antropologů evropského i světového formátu. Antropologický ústav Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze

byl v tomto období zaměřen vedle prehistorické a historické antropologie také k teoretickým otázkám růstu dětí a mládeže. Zejména po I. světové válce se pražský Antropologický ústav stal vedle Paříže uznávaným evropským centrem, o jehož odborný věhlas se vedle Jindřicha Matiegky a jeho školy přičinil svou spoluprací i slavný americký antropolog českého původu Aleš *Hrdlička (1869–1943). Z jeho fondů bylo při Antropologickém ústavu založeno „Muzeum člověka“, později přejmenované na dnešní *„Hrdličkovo muzeum člověka“. Těsně před II. světovou válkou se stal vedoucím Antropologického ústavu profesor MUDr. Jiří *Malý (1899–1950). V období uzavření českých vysokých škol byl na místě Antropologického ústavu zřízen německý „Institut für Rassenbiologie“. Po skončení války v létě 1945 byla provedena rekonstrukce ústavu i Hrdličkova muzea a na podzim zahájena normální výuka antropologie. V roce 1950, po úmrtí profesora Malého, byl pověřen vedením katedry profesor RNDr. Vojtěch *Fetter (1905–1971). V letech 1971–1986 vedl katedru docent RNDr. Chrudoš Troníček, CSc. (1922–2002) a v letech 1986–1990 docentka RNDr. Helena Malá, CSc. (narozena 1935). Po období normalizace převzal vedení katedry od roku 1990 profesor RNDr. Karel Hajniš, CSc. (narozen 1930), od roku 1994 docent RNDr. Zbyněk Šmahel, CSc. (narozen 1946), od roku 1997 docent RNDr. Ivan Mazura, CSc. (narozen 1955), a od roku 2003 opět profesor RNDr. Zbyněk *Šmahel, CSc. K výraznému odbornému a personálnímu rozvoji biologické antropologie došlo po II. světové válce. V důsledku založení specializovaných antropologických oddělení pro historickou a prehistorickou antropologii na jiných pracovištích byla tato problematika obsažena v přednáškách, ale badatelsky byla zastoupena jen okrajově. Těžištěm výzkumu se stal živý člověk se všemi jeho aspekty. V návaznosti na Matiegkův program výzkumu základních tělesných znaků českých dětí byla založena tradice opakovaných studií růstu a vývoje dětí a mládeže a tělesného stavu dospělého obyvatelstva. Výzkumy byly prováděny při všech celostátních spartakiádách i při jiných terénních akcích. Dalšími výzkumy celostátního charakteru, které katedra spoluorganizovala, byly Celostátní antropologické výzkumy dětí a mládeže 0 až 18 let (české země). První výzkum proběhl v roce 1951. Hlavním organizátorem byl Vojtěch Fetter. V desetiletých intervalech se uskutečnily další (1961, 1971, 1981, 1991), poslední v roce 2001. Zpracovaná data poskytla vždy aktuální reprezentativní referenční standardy tělesné výšky, hmotnosti a dalších parametrů české populace sledovaných věkových skupin. V současnosti hlavní výzkumné programy katedry zahrnují: 1. V oblasti výzkumu současných populací sledování postnatálního růstu a vývoje dětí a auxologické patologie, výzkum obezity a jejích důsledků, sledování kraniofaciálního růstu normálního a anomálního, analýzu vzniku a vývoje čelistních a ortodontických anomálií u obličejových rozštěpů v závislosti na postupech terapie, vývoj programů pro praktické využití ve funkční a klinické antropologii a dermatoglyfické studie ve vztahu k vývojovým poruchám. 2. V oblasti kosterní antropologie jsou sledovány morfologické, tělesné a zdravotní vlastnosti historických a prehistorických populací, studovány nespécifické zátěže životního stylu dávných populací jako indikátory zdraví a hodnocena validita metod morfologické a morfometrické identifikace pohlaví koster a kostí. 3. Hlavními tématy řešenými v laboratoři molekulární antropologie a forenzní genetiky Katedry antropologie a genetiky člověka jsou genetické profily české populace ve VNTR a STR lokusech, genetická analýza pohlaví a příbuzenských vztahů v historickém materiálu a mutační analýza některých geneticky vázaných poruch člověka. Nedílnou součástí je oblast forenzní genetiky a genomika a proteomika vyšších primátů. Jsou studovány immobilizované molekulové systémy pro rozvoj nanotechnologických detekcí a interferenční jevy při detekci v komplexních biologických materiálech, metody experimentální transgeneze, biosenzorické a čipové analýzy. Poslední oblastí je vývoj a charakterizace bioaktivních molekul pro cílenou chemoterapii lidských neoplazií. Klinicky zaměřená část katedry je v současné době také součástí Evropského centra pro medicínskou informatiku, statistiku a epidemiologii (EuroMISE), se kterým spolupracuje na vývoji a testování nových

progresivních diagnostických a výukových programů v oblasti biomedicínských informačních technologií. Komplexní genomická, proteomická a antropometrická data jsou shromažďována k modelování individuálního lékařského záznamu (e-health). Do výzkumu jsou zaváděny také nové metody, v antropologii především 3D optická bezkontaktní morfometrie a geometrická morfometrie. Metody užívané v genetických a proteomických studiích zahrnují vybranou škálu molekulárně genetických, biochemických a imunochemických technik, jako jsou například extrakce genomické DNA, ELISA test, PCR, metody restriční analýzy, sekvenční stanovení vybraných genetických lokusů atp. Katedra zajišťuje výuku antropologie, anatomie člověka a lidské genetiky pro bakalářské studium biologie. Magisterský program umožňuje specializaci v kosterní antropologii, v antropologii současných populací, v lidské genetice a proteomice a v ekologii člověka, jež zahrnuje také experimentální embryologii a teratologii. Nově je ve spolupráci s Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze zavedeno kombinované studium biologické a socio-kulturní antropologie. V těchto oborech je vypracováváno 49 diplomových prací, dalších 15 prací je vedeno pro učitelské zaměření. V postgraduálním studiu je na katedře jako celouniverzitní program, zahrnující i další fakulty, akreditována „Antropologie“ a jako fakultní program „Antropologie a genetika člověka“. V současnosti je školen 59 studentů. Katedra má oprávnění habilitačních i jmenovacích řízení. Kontakt: Katedra antropologie a genetiky člověka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Viničná 7, 128 44 Praha 2, telefon: 221 951 618, fax: 221 951 619, www.natur.cuni.cz. (Pavel Bláha)

Katedra antropologie a zdravotní pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, univerzitní vědecko-pedagogické pracoviště. V roce 1946 byl na Pedagogické fakultě obnovené Univerzity Palackého v Olomouci vybudován zásluhou Vojtěcha *Fettera samostatný Ústav biologie dítěte, vedený Jaroslavem Šmiřákem; ústav byl později změněn na Kabinet biologie dítěte v rámci Katedry přírodopisu Pedagogické fakulty. Díky úsilí Vojtěcha Fettera, v duchu myšlenek nestorů naší školní antropologie – Aleše *Hrdličky, Jindřicha *Matiegky, Vojtěcha *Suka a později Jaroslava *Suchého – se v Olomouci všem budoucím učitelům dostalo vzdělání o růstu a vývoji dětského organismu ve zdraví a nemoci, v otázkách hygieny školní práce i školního prostředí již v rámci pregraduálního studia. V centru zájmu byl také zdravý způsob života a výchova k němu. V roce 1968 byla ustavena samostatná Katedra biologie dítěte a školní hygieny, která pod názvem Katedra antropologie a zdravotní pedagogiky a s širším posláním existuje dosud. Prvním vedoucím pracoviště byl doc. MUDr. et PaedDr. Jaroslav Šmiřák, CSc. (1968–1972), dalšími vedoucími byli doc. RNDr. Josef Klementa, DrSc. (1972–1991), doc. RNDr. Josef Krátoška (1991–1993, 1997–2002), doc. RNDr. Jan Šteigl, CSc. (1994–1996, 2003–dosud). Katedra antropologie a zdravotní pedagogiky zajišťuje v prezenční i kombinované formě výuku pro různé studijní obory. Participuje na výuce disciplín pedagogické způsobilosti a společného základu studia učitelství; ve většině oborů vyučuje propedeuticky antropologické disciplíny, podílí se na biomedicínské přípravě studentů studijního programu speciální pedagogika (pro 1. i 2. stupeň speciálních škol), dále na odborné přípravě studentů oborů učitelství přírodopisu, pedagogiky, občanské výchovy a učitelství pro 1. stupeň základních škol. Garantuje studijní obory: učitelství odborných předmětů pro střední zdravotnické školy, učitelství sociálních a zdravotních předmětů pro střední odborné školy, učitelství rodinné výchovy pro 2. stupeň základních škol. Na katedře v současné době působí 11 učitelů, 3 samostatné odborné síly, 6 doktorandů prezenčního studia. Členové katedry jsou odborně a pedagogicky zaměřeni takto: Mgr. Martina Cichá, Ph.D. – garant studijního oboru učitelství sociálních a zdravotních předmětů pro střední odborné školy, sociální a zdravotní disciplíny, zdravotní péče, ošetrovatelství, pečovatelství, hygiena a didaktika zdravotní výchovy, problematika xenofobie a rasismu. MUDr. Radoslav Goldmann – sociální a zdravotní disciplíny, sociální politika, sociální péče, pediatrie, zdravotnická etika, etika zdravotní a sociální práce, školitel několika doktorandů. Mgr.

Michaela Hřivnová – garant studijního oboru rodinná výchova, fyzická a biologická antropologie. Doc. RNDr. Josef Klementa, DrSc. – fyzická antropologie, vývojová antropologie, aplikovaná antropologie, klinická antropologie (v roce 1980 obdržel Pamětní medaili dr. Aleše Hrdličky). Mgr. Ivana Knausová, Ph.D. – kulturní antropologie, filozofická antropologie, sociologie. PaedDr. Miroslav Kopecký, Ph.D. – funkční antropologie, biologická propedeutika, zdravotní propedeutika, výuková technologie, zvláštní tělesná výchova. Doc. RNDr. Josef *Krátoška. RNDr. Lubomír Krejčovský, CSc. – antropologie dětí a mládeže, růstové a proporční změny dolního tělního segmentu, somatologie a fyziologie. RNDr. Stanislava Reiterová, CSc. – garant studijního oboru učitelství odborných předmětů pro střední zdravotnické školy, vývojová antropologie, vývojová biologie, humánní genetika, cheiloskopie, problematika zdravého životního stylu a výchovy ke zdraví u všech učitelských oborů. PhDr. Helena Skarupská – sociální disciplíny, sociální politika, sociální péče. Doc. RNDr. Jan *Šteigl, CSc. Dva z členů katedry působili jako děkani a jeden jako proděkan Pedagogické fakulty Univerzity Palackého. Vědecko-výzkumná činnost je zaměřena zejména na dlouhodobé řešení výzkumného záměru Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (1999–2004) „Výzkum somatického a psychického stavu populace ČR s aplikacemi v antropogicce, pedagogické psychologii, klinické antropologii a v ergonomii“. Cílem řešení je získání morfologických a fyziologických dat různých věkových kategorií v terénním výzkumu, jejich analýza, vyhodnocení a aplikace výsledků v pedagogické, antropologické a ergonomické praxi. Odborná sdělení členů katedry jsou shrnujícím způsobem uváděna v pravidelně vydávaných sbornících. Katedra dlouhodobě spolupracuje s katedrami antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Univerzity Karlovy v Praze, Univerzity Komenského v Bratislavě a s Technologickou fakultou Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně i s dalšími vysokými školami a odbornými pracovišti v Německu, Polsku, Rakousku, na Slovensku a ve Velké Británii. Katedra má akreditaci pro doktorský studijní program v oboru antropologie; dosud jej úspěšně ukončilo 14 studentů. V habilitačním řízení v oboru antropologie garantovaném katedrou získali docenturu dva vysokoškolští učitelé, v profesorském řízení byl udělen jeden titul – Zbyňku *Šmahelovi. Součástí katedry je regionální Středisko zdravého životního stylu. V roce 1977 byla Katedře antropologie a zdravotní vědy udělena Pamětní medaile dr. Aleše Hrdličky. Kontakt: Eva Švubová, Katedra antropologie a zdravotní vědy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Žižkovo náměstí 5, 771 40 Olomouc, telefon: 585 635 502, e-mail: svubova@pdfnw.upol.cz. (Jan Šteigl)

Katedra antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, univerzitní vědecko-pedagogické pracoviště, založené Ivem Budilem a jeho spolupracovníky v roce 1998 jako Katedra sociální a kulturní antropologie v rámci Střediska humanitních studií Právnické fakulty Západočeské univerzity v Plzni; od roku 1999 je součástí Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni; od 1. 1. 2004 nese název Katedra antropologie. Pracoviště je tvořeno oddělením sociální a kulturní antropologie, oddělením politické antropologie, oddělením biologické antropologie, laboratoří biologické antropologie, oddělením sociologie a oddělením kulturní antropologie Předního východu. Katedra zajišťuje výuku bakalářského studijního oboru Sociální a kulturní antropologie, bakalářského studijního oboru Blízkovýchodní studia, navazujícího magisterského studijního oboru Sociální a kulturní antropologie, navazujícího magisterského studijního oboru Kulturní antropologie Předního východu a navazujícího studijního oboru Antropologie populací minulosti. Kurzy zaměřené na antropologickou problematiku jsou rovněž integrovány jako součást studijních plánů dalších studijních oborů Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity, především bakalářských oborů Humanistika, Politologie a Archeologie. Pedagogický a badatelský program katedry zabezpečují interní pracovníci Vladimír Blažek, Ivo *Budil, Patrik *Galeta, Martina *Gonyševová, Tomáš Hirt, Marek Jakoubek, Ida Kaiserová, Tomáš Kobes, Jitka

Kotalová, Iveta Kouřilová, Lukáš Pecha, Furat Rahman, Renata Sedláková, Vladimír *Sládek, Věra Tydlitátová a Marta Ulrychová, z externích pracovníků působí na katedře například František Bahenský, Vladimír Borecký, Jaroslav Brůžek, Blahoslav Hruška, Petr Charvát, Hynek Jeřábek, Vanda Jiřiková, Josef Kandert, Kateřina Klápšřová, Martin Kreidl, Stanislav Kužel, Václav Marek, Stanislav Novotný, Jana Pečirková, Ivana Svobodová, Zdeněk Uherek, Libuše Volbrachťová a Jiří Woitsch. Výzkumná činnost pracoviště zahrnuje především problematiku etnických a sociálních procesů, migrací a konfliktů, dějiny antropologického myšlení a teorie, aplikovanou a terénní antropologii, politickou antropologii, obecnou teorii kultury, epistemologické a metodologické otázky etnologického, antropologického a sociologického výzkumu, urbánní antropologii, biologickou antropologii, evoluci člověka, humánní etologii a teritoriální, lingvistickou a historicko-kulturní problematiku zemí Blízkého východu. Významnou součástí studijního a badatelského zaměření katedry je rozvoj terénního výzkumu souvisejícího zejména s problematikou etnických menšin, sociálně marginálních skupin, imigrace, multikulturalismu, sociální revitalizace, tzv. kultury chudoby, a biologické antropologie. Výsledky výzkumného programu Katedry antropologie jsou pravidelně prezentovány na domácích a mezinárodních konferencích; katedra pořádá mezinárodní konference *Orientalia Antiqua Nova* a *Antropologické symposium* a odborné semináře oddělení biologické antropologie, z nichž jsou vydávány sborníky. Vedoucí katedry: Doc. RNDr. Ivo Budil, Ph.D. Kontakt: Katedra antropologie Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni, Tylova 18, 306 14 Plzeň, telefon: 377 635 300, fax: 377 635 302, e-mail: budil@ksa.zcu.cz. (Ivo T. Budil)

Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, univerzitní vědecko-pedagogické pracoviště biologicko-socio-kulturní antropologie, založené v roce 1993 Janem *Benešem a jeho spolupracovníky Evou *Drozdovou, Jaroslavem *Malinou a Vladimírem *Novotným a navazující na *Antropologický ústav Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v jeho původním celostním zaměření studia a výzkumu v interdisciplinárním sepětí antropologie biologické a socio-kulturní. V letech 1949 až 1989 bylo zredukováno z ideologických důvodů (zejména poznatky socio-kulturní antropologie narušovaly základní axiomy historického materialismu) na pouhou antropologii fyzickou/biologickou. Katedra antropologie tvoří součást *Biologické sekce Přírodovědecké fakulty. Nabízí studium antropologie v tříletém bakalářském studijním programu Biologie člověka, v dvouletém magisterském studijním programu Biologie člověka se specializacemi Fyzická antropologie a Socio-kulturní antropologie a v tříletém doktorském studijním programu Biologie, obor antropologie. Výuku zajišťují interní pedagogové katedry – Marie *Dohnalová*, Eva *Drozdová, Miroslav *Králík, Jaroslav *Malina, Vladimír *Novotný, Miroslava *Přidalová, Jiří A. *Svoboda, Vladimír *Šedivý, Josef *Unger i přizvaní odborníci z jiných pracovišť z České republiky a ze zahraničí. Externí vědecko-pedagogičtí pracovníci přednášejí zejména v rámci *Antropologického semináře Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 2000 katedra každoročně uskutečňuje pro studenty *Školní antropologicko-archeologický výzkum pravěkého a slovanského pohřebiště v Divákách u Hustopečí, kde se realizuje celá vědecko-výzkumná procedura (vedoucí Josef Unger). Obdobná terénní praxe probíhá i při výzkumu jiných lokalit – Lelekovice (Josef Unger), Kunín (Vladimír Novotný), Mikulov (Eva Drozdová) aj. V roce 2000 byla založena edice *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie, v níž jsou pod editorstvím Jaroslava Maliny a ve spolupráci s významnými odborníky vydávány modulové učební texty mapující současný stav antropologického poznání; dosud bylo publikováno jedenadvacet svazků. Trvale se rozvíjí mobilita pro studenty na zahraničních univerzitách (Bratislava, Coimbra, Florencie, Göttingen, Madrid, Nitra, Poznaň, Wrocław aj.) – oborový koordinátor programu Socrates/Erasmus Vladimír Novotný; studium v zahraničí dosud absolvovalo 61 posluchačů Katedry antropologie (viz studium posluchačů Katedry

antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně na zahraničních univerzitách). V letech 1992–2004 absolvovalo obor antropologie v bakalářském studijním programu 72 absolventů, v magisterském studijním programu 59 absolventů (viz absolventi magisterského studijního programu [Mgr.] oboru antropologie na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně), v doktorském studijním programu 11 absolventů (viz absolventi doktorského studijního programu [Ph.D.] oboru antropologie na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně). Ve školním roce 2003/2004 studovalo na katedře v bakalářském stupni 58 studentů, v magisterském stupni 19 studentů, v doktorském stupni 17 studentů. Katedra je oprávněna konat v oboru antropologie rigorózní řízení – titul RNDr. získalo 15 absolventů (viz absolventi rigorózního řízení [RNDr.] oboru antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně [1989–2004]), habilitační řízení – jmenováno 11 docentů antropologie (viz docenti oboru antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně [1989–2004]) a profesorská řízení – jmenováno 5 profesorů antropologie (viz profesori oboru antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně [1989–2004]). **Vědecko-výzkumné zaměření Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty MU* vymezují zejména tyto danosti: bohatství a proslulost moravských paleoantropologických a archeologických pramenů a potřeba jejich zpracování či přehodnocení, tradiční zájem brněnské antropologie o zkoumání lidských skupin s přesahem do oblasti společenské a kulturní, tuzemská a mezinárodní spolupráce a soustavné zajišťování rozvoje teorie i praxe celostní (biologicko-socio-kulturní) antropologie na aktuální mezinárodní úrovni pro potřeby výuky i výzkumu. Zvláštní pozornost je věnována adaptabilitě a variabilitě lidských struktur biologických (fyzických), behaviorálních (zejména komunikace) a socio-kulturních v celém kontinuu. Celostně je rozpracována problematika antropologie sexuality a pohřebních ritů a rituálů. Rovněž je rozvíjena tvorba, ověřování a zavádění nových metodických postupů nezbytných při identifikaci kosterních a jiných pozůstatků. Zvláštní důraz je kladen na hledání nových metodologických postupů. Uvedená témata byla a jsou řešena i v rámci projektů Grantové agentury České republiky a Fondu rozvoje vysokých škol, interních grantů Masarykovy univerzity v Brně i grantů nadací. Dosažené výsledky publikovali členové Katedry antropologie od roku 1989/1990 v několika stovkách studií a statí v českých i zahraničních odborných časopisech a ve více než třech desítkách vědeckých a vědecko-naučných knižních monografií (viz publikační činnost členů Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně). Uznání a ocenění naší i mezinárodní vědecké obce získali členové katedry zejména za výsledky dosažené na poli evoluce lidského druhu (Jan Beneš), forenzní antropologie (Vladimír Novotný), paleodermatoglyfiky (Miroslav Králík, Vladimír Novotný), antropologie pohřebního ritu (Josef Unger), antropologie sexuality (Jaroslav Malina), filozofie a metodologie vědy (Jaroslav Malina); další ocenění: Jan Beneš – Cena Josefa Hlávky za rok 1995 udělená společně Nadací Český literární fond a Nadací „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“, Cena Nadace Universitas Masarykiana pro rok 1995; Eva Drozdová – ocenění „Zlatá Schola Nova 2004“ jako členka autorského kolektivu učebnice zeměpisu pro 8. ročník základních škol Společenské složky krajiny a Politická mapa světa (tištěná i elektronická verze); Jaroslav Malina – dvakrát Cena rektora Masarykovy univerzity v Brně za vynikající tvůrčí čin (1995, 1997), Cena města Brna (1997), 3. cena a Čestné uznání na 18. knižním veletrhu Libri v Olomouci za knihy *Vladimír Preclík a Vincenc Makovský* (2003) aj.; Vladimír Novotný – Pamětní medaile k 10. výročí činnosti International Association for Craniofacial Identification (2003). Od počátku své novodobé existence nabízí Katedra antropologie vzdělávací programy též pro posluchače Masarykovy univerzity, jiných vysokých škol i pro širokou veřejnost, stmelované ústředním tématem „Pluralita světů a jednota vědění“, jimiž přesahuje z vědeckého světa do světa přirozeně lidského a jimiž překračuje nejen své hranice, ale též hranice Přírodovědecké fakulty

a nezřídka i Masarykovy univerzity a jimiž přispívá k obnově ideje univerzity jako šířitele vzdělanosti a kultury v širším smyslu. K těmto programům patří **humanologie*, disciplína, která se zabývá „polidšťováním člověka“ a kterou katedra v letech 1992 až 1995 rozvíjela v rámci projektu *Scientia – Ars – Humanitas* a jejíž součástí je i „př“ Galerie v koridorech děkanství Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity na Kotlářské ulici v Brně. V tomto smyslu navázal na humanologii v novém sídle katedry v areálu na Vinařské ulici

**Antropologický seminář Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně* a **Galerie na chodbě Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně*, kde jsou zejména prezentována umělecká díla vytvářená českými malíři a sochaři pro rozsáhlý vědecko-umělecký projekt **Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*. Struktura a profil Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně: vedoucí katedry: prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.; zástupkyně vedoucího katedry: doc. RNDr. Eva Drozdová, Ph.D.; profesori: PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., PhDr. Josef Unger, CSc.; docenti: RNDr. Eva Drozdová, Ph.D., MUDr. Vladimír Novotný, CSc.; odborný asistent: RNDr. Miroslav Králík, Ph.D.; vědecko-pedagogičtí pracovníci: Ing. Marie Dohnalová, CSc., RNDr. Miroslava Přidalová, Ph.D., doc. PhDr. Jiří A. Svoboda, DrSc., RNDr. Vladimír Šedivý, CSc.; sekretářka: Dana Zelenáková. Kontakt: Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Vinařská 5, 603 00 Brno, www.sci.muni.cz/anthrop/index.htm. (Jaroslav Malina)

Katedra funkční antropologie a fyziologie Fakulty tělesné kultury Univerzity Palackého v Olomouci, univerzitní vědecko-pedagogické pracoviště. Členové katedry zajišťují výuku základních i výběrových předmětů společného základu i specializací u učitelského a odborného studia tělesná výchova a sport, rekreologie, aplikovaná tělesná výchova, fyzioterapie a trenérství (funkční anatomie, fyziologie obecná a zátěžová, kinantropometrie, somatodiagnostika, podpora zdraví, základy první pomoci, patofyziologie, fyziologie cyklických a acyklických sportů, zdravotní tělesná výchova, ekologie člověka, výživa, somatopatologie, biologická propedeutika, kineziologie, psychomotorika, rekondiční a sportovní masáže a další předměty). Vědecko-výzkumná práce katedry je zaměřena na problematiku funkční antropologie (typologie, biologický věk člověka, morfologie nohy, stabilita a prediktabilita vývoje), fyziologie zátěže (testování tělesné zdatnosti, tvorba tréninkových programů sportovců, preskripce a kontrola pohybové aktivity za účelem prevence civilizačních onemocnění) a na studium svalových funkcí a pohybových stereotypů. Součástí práce katedry jsou i licenční programy (rekondiční a sportovní masáže, zdravotní tělesná výchova). Postgraduální studium je realizováno v oboru kinantropologie, se specializací na funkční antropologii a fyziologii. Učitelé katedry: prof. RNDr. Jarmila *Riegerová, CSc., doc. MUDr. Pavel Stejskal, CSc., doc. RNDr. Miroslava *Přidalová, Ph.D., MUDr. Renata Vařeková, Ph.D., PaedDr. Petr Kolisko, Ph.D., RNDr. Pavel Vodička, MUDr. Milan Petr, Mgr. Iva Dostálová, Mgr. Iva Řehová, Mgr. Aleš Jakubec. Na katedře studuje 6 interních studentů postgraduálního studia a 7 studentů kombinovaného studia. Vedoucí katedry: Prof. RNDr. Jarmila Riegerová, CSc. Kontakt: Katedra funkční antropologie a fyziologie Fakulty tělesné kultury Univerzity Palackého v Olomouci, Třída Míru 115, 771 17 Olomouc, telefon: 585 636 150, e-mail: riegerov@ftknw.upol.cz. (Jarmila Riegerová)

Katedra oboru Občanský sektor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, univerzitní vědecko-pedagogické pracoviště založené v roce 2000 na nejmladší (17.) fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Nabízí (jako jediné v České republice) dvouletý magisterský studijní program oboru Občanský sektor, a to ve formě prezenční i kombinované. Obor studuje cca 70 studentů. Katedra hledá propojení s antropologií, sociologií, filozofií, politologií a ekonomii, aby mohla podat celostní obraz problematiky. Činnost katedry přispívá k tomu, aby se občanská společnost vytvářela spolu s odpovídajícími strukturami a v nich jsou

nestátní neziskové organizace důležitým prostředím pro vznik a rozvoj odpovídajících kulturních vzorců chování. Studijní program přesahuje aplikační dovednosti, sladuje antropologické, sociologické, politologické a filozofické pohledy. Témata diplomových prací vyplývají z aktuálních potřeb občanské společnosti v národních i mezinárodních souvislostech. Studijní obor Občanský sektor ukončilo 30 absolventů. Uplatní se zejména v nestátních neziskových organizacích (nadace, nadační fondy, občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti), v oblasti vzdělávání, poradenství a osvěty, v médiích apod. – v našem prostředí i v mezinárodních institucích a organizacích. V nově vzniklém oboru se začíná s vlastní *badatelskou prací*. V roce 2003 katedra realizovala *mezinárodní výzkum* „Role a vize nadací v Evropě“. V roce 2004 se katedra stala spoluřešitelem (s Nadací rozvoje občanské společnosti) *mezinárodního výzkumného projektu* „Civil Society Index Civicus“, jehož cílem je analyzovat občanskou společnost. Katedra spolupracuje s dalšími univerzitami a napomáhá prosazovat tematiku občanské společnosti a nestátních neziskových organizací do studijních programů vysokých škol v České a ve Slovenské republice. Vedoucí katedry: Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. Kontakt: Katedra oboru Občanský sektor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Husníkova 2075, 155 00 Praha 13, telefon: 251 620 283, fax: 251 620 364, e-mail: marie.dohnalova@fhs.cuni.cz. (Marie Dohnalová)

4.3. Osnova zpracování „životopisů“ oborových periodik

- 1) současný název časopisu, případně jeho názvy v průběhu historie;
- 2) zaměření;
- 3) kontaktní adresa.

4.3.1. Příklady

Cargo, časopis zaměřený na socio-kulturní antropologii; původně vznikl v okruhu studentů *Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, později se profiloval jako jediný český/slovenský odborný časopis zacílený na kulturní a sociální antropologii, a ze studentského časopisu se transformoval ve standardní odborné periodikum. Nulté číslo vyšlo roku 1998, více méně pravidelně vychází od roku 1999 (z finančních a organizačních důvodů se uvažuje o přechodu na on-line verzi). Texty jsou publikovány v češtině, slovenštině a angličtině. Přináší původní články, glosy, recenze, debaty a též překladové články z angličtiny, francouzštiny a ruštiny. Kontakt: Jakub Plášek (šéfredaktor), Cargo, Občanské sdružení, V Domcích 3/27, 162 00 Praha 6; Příspěvky a objednávky na adrese: Cargo Publishers, o. s., P. O. Box 222, 110 01 Praha 1, gsm: 605 160 924, fax: 274 868 197, e-mail: cargo.redakc@email.cz. (Jaroslav Skupnik)

Český lid, nejstarší český odborný etnografický časopis, vycházející (s přestávkami) od roku 1891, původně pod redakcí Čeňka Zíbrta a Lubora *Niederla, později pouze pod vedením Zíbrtovým. Od roku 2001 vychází pod podvojným názvem *Český lid – Etnologický časopis*. Časopis zprostředkovával vedle odborných studií s etnografickou, folkloristickou, případně i archeologickou, literárněvědnou a uměnovědnou tematikou, i kontakty se zahraničím a přinášel obsáhlé a fundované bibliografické přehledy domácí i cizí. Nyní uveřejňuje teoretické a materiállové studie, zprávy a recenze z etnografie, folkloristiky a socio-kulturní antropologie. Kontakt: Zdeněk Hanzl (odpovědný redaktor), Český lid (redakce), Na Florenci 3, 110 00 Praha 1; distribuce pro Českou a Slovenskou republiku Academia, Langerova 61, 120 00 Praha 2, telefon: 224 941 976, fax: 224 941 982 a Etnologický ústav AV ČR, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, telefon: 222 828 610, fax: 222 828 511. (Jaroslav Malina)

4.4. Osnova zpracování pojmů

Pojmy tvoří jádro encyklopedie.

4.4.1. Klíčová hesla

Rozsáhlejší jsou zejména klíčová hesla oboru týkající se *antropologie sexuality* (viz **sexualita, erotika a manželství v Číně; sexualita, erotika a manželství v Indii** atd.), *antropologie smrti* (viz **pohřební ritus ...**) nebo *antropologie civilizací* (viz **Čína; Indie; Tibet; starověký Egypt** atd.), *primatologie a paleoantropologie (Homo ...)* a různých *metod či subdisciplín antropologie (antropometrie)* nebo *pseudonauk (frenologie; fyziognomie)*. Tato hesla už mají „encyklopedický charakter“ a blíží se definitivní podobě. Pro přehlednost jsou členěna do odstavců.

4.4.1.1. Příklady

Čína (Čínská lidová republika, ČLR).

Zaujímá rozsáhlou oblast ve východní části asijského kontinentu. Prostírá se mezi 53° a 20° severní zeměpisné šířky a 73° a 135° východní zeměpisné délky a má plochu asi 9,6 milionu km². K pevninské části ČLR patří na 5000 ostrovů, z nichž největšími jsou Tchaj-wan (dnes samostatná Republika Čína), Chaj-nan a řada menších ostrovů a ostrůvků v okrajových mořích Tichého oceánu. Čína hraničí na východě, severovýchodě a severozápadě s Koreou (KLR) a Ruskou federací, na severu s Mongolskem, na západě a jihozápadě s Kazachstánem, Kyrgyzstánem, Tádžikistánem, Afghánistánem a Pákistánem, na jihu s Indií, Nepálem, Bhútánem, Myanmar, Laosem a Vietnamem. Celková délka pevninských hranic Číny je přes 20 tisíc km.

Administrativně se země dělí na 23 provincií (včetně Tchaj-wanu!), 5 národnostních autonomních oblastí (Čuangská AO Kuang-si, Chuejská AO Ning-sia, AO Tibet, Ujgurská AO Sin-ťiang, AO Vnitřní Mongolsko), 2 zvláštní administrativní oblasti (Hongkong, Macao) a 4 města pod přímou ústřední správou (Čchung-čching, Peking, Šanghaj, Tiencin).

Velká rozloha Číny, nestejná vzdálenost od moře a velké rozdíly v nadmořské výšce způsobují neobyčejnou rozmanitost přírodních podmínek, stejně jako se na povrchu území odráží jeho tektonická stavba a dlouhodobě se utvářející geologické podloží. Svéráznost geologických oblastí nachází své vyjádření také v existenci celé řady mineralogických pásem. V Číně se nalézají bohatá ložiska černého uhlí, ropy, železné rudy, barevných a vzácných kovů ad.

Reliéf čínského povrchu, rozložení a směry hlavních horských pásem a s tím související klimatické podmínky určují i rozložení a celkový charakter čínské říční sítě, která je v celkovém součtu mimořádně dlouhá, avšak její hustota je značně nerovnoměrná. Převážná část území je odvodňována do okrajových moří Tichého oceánu. Typické pro téměř všechny čínské řeky je prudké kolísání vodního stavu v průběhu roku.

Význam čínských řek pro život veškerého obyvatelstva je zcela mimořádný – mají významnou úlohu v dopravě, při umělém zavlažování, podél řek je osídlení nejhustší a leží při nich také největší čínská města. Nejdélšími a nejvýznamnějšími čínskými řekami jsou Čchang-ťiang (Dlouhá řeka, nazývaná též Jang-c'-ťiang), Chuang-che (Žlutá řeka), Chuaj-che, Chej-lung-ťiang (Amur), Liao-che, Si-ťiang (na svém dolním toku známá jako Ču-ťiang, Perlová řeka), Cangpo (Brahmaputra) v Tibetu, Lan-cchang-ťiang (Mekong) a Nu-ťiang (Salvin) v jihozápadní Číně ad.

Čína má též velké množství sladkovodních jezer – Čching-chaj-chu (Kökönúr), Pcho-jang-chu, Tung-tching-chu, Sing-kchaj-chu (Chanka) ad. Její východní a jihovýchodní pobřeží omývají tři okrajová moře Tichého oceánu – Žluté moře (Chuang-chaj), Východní moře (Tung-chaj) a Jižní moře (Nan-chaj).

Důsledkem obrovské rozlohy a velké nesourodosti půdního reliéfu je i značně diferencované podnebí a nestejně množství dešťových srážek.

Na rozlehlém území východní Asie, relativně izolovaném mořem, horami a pouštěmi, se již od nepaměti vytvářelo úzké historické, sociální a kulturní společenství lidu nejrůznějších ras a plemen. Toto společenství, vznikající převážně násilným podmaňováním i přirozeným asimilováním rodů, kmenů a etnických skupin, bylo již od 3. století př. n. l. postupně organizováno v jednotný centralizovaný státní útvar, který se v chodu dějin tu rozpadal, tu opět znovu sjednocoval, který však dokázal vtisknout celé oblasti určitou jednotu hmotné a duchovní civilizace a kultury. Úloha jednotícího a určujícího elementu v tomto dlouhodobém procesu připadla lidu Chan (vlastním Čiňanům), a to i přesto, že nejednou v dějinách měly vládu nad tímto prostorem ve svých rukou národy a dynastické rody nechanské (nečínské), jako kupříkladu rozmanité prototurkické a prototibetské národy za dob rozdělení Číny za tzv. Jižních a Severních dynastií (420–589), tunguzští Kitani (Liao, 907–1125) a Džürdženi (Ťin, 1114–1234) za doby Sung (10.–13. století), Mongolové za dynastie Jüan (1271–1368) a Mandžuoové za dynastie Čching (1644–1911). Asimilační schopnost Chanů, zpravidla převyšujících civilizační úroveň svých podmanitelů, byla však taková, že cizí vládnoucí rody i s celou aparaturou jejich vojenské a administrativní moci Chanům vždy dříve či později podléhaly a přejímaly společenské a ideové soustavy vytvořené Chany.

Chanské obyvatelstvo v důsledku militaristických výbojů a kolonizování dobytých území ovšem také pronikalo do míst původně osídlených jinými plemy, mísilo se s nimi a souvislými pruhy svého osídlení narušovalo kompaktní sídliště nechanských etnických celků. Přitom nepochybně docházelo k vzájemnému přejímání řady zvyků, praktik a idejí vytvořených na obou stranách. Soužití různých etnik chanské kulturní oblasti se tedy vyvíjelo po staletí a se střídavými šancemi a situace vytvořená tímto složitým historickým procesem – *Pax Sinica* – vedla ve svých konečných důsledcích k tomu, že z Číny se během staletí stal typický mnohonárodní, respektive mnohonárodnostní stát, že její obyvatelstvo představuje dnes velmi pestrá mozaiku, pokud jde o jeho antropologickou charakteristiku, etnické složení, sociální strukturu a jazykové, kulturní, náboženské a jiné zvláštnosti.

Jako mnohonárodní stát v jeho nynějších hranicích se Čína zkonstituovala teprve ke konci 18. století, a to jednak v důsledku postupné absorpce někdejších státních útvarů Čuangů, Mongolů, Tibetanů, Ujgurů a dalších, jednak jako výsledek dobytelských válek čchingských císařů. Nechanské obyvatelstvo bylo v průběhu těchto akcí vystaveno buďto úplné likvidaci, nebo násilné kolonizaci a postupné dobrovolné či nedobrovolné asimilaci, tj. sinizaci čínskými dobyteli. Takto získaná nová území bývala osídlována přistěhovalci z čínského vnitrozemí, kteří se na nově získaných teritoriích poměrně rychle zabydleli a záhy také zmocnili klíčových pozic v místní administrativě, obchodu atd. a kteří pokračování své přítomnosti na těchto územích zabezpečovali praktikováním smíšených sňatků.

Kdykoli se dnes v Číně hovoří o jejich národech a národnostech, vždy se o každém či každé z nich – ať jakkoli početně velkém či malém – mluví jako o *min-cu*, respektive *-cu*, „lid, národ, národnost“ (druhého tvaru se užívá ve složeninách doplněných o čínské označení dotyčného etnika, kupříkladu Chan-cu, „chanský národ, Chanové“, Cang-cu, „tibetský národ, Tibetané“, Meng-ku-cu, „mongolský národ, Mongoli“ apod. Jediný rozdíl v označení obyvatelstva ČLR je v tom, že první jsou nazýváni „národ Chan, Chanové“ (Chan-cu), kdežto ostatní jsou jako celek označovány hromadným, nevědeckým termínem, či spíše opisem, „málo četné národy“ – *šao-šu min-cu*.

Chanové patří k mongoloidnímu lidskému plemeni a na rozsáhlých prostorách severovýchodní, severní, východní, jižní a střední části východní Asie, kde žijí v kompaktních celcích, jsou autochtonními obyvateli. V současné době tvoří na takto vymezeném teritoriu zhruba 92 % veškeré tamní populace (v roce 1990 přibližně 1 259 milionů). Chanové jsou jediným národem na světě s tak dlouhým a nepřetržitým historickým vývojem na jednom území, se společnými bioantropologickými rysy, s jedním společným písmem a jazykem a výraznou kulturou, převyšující okolní národy. Kromě vlastní ČLR a Tchaj-wanu žijí Chanové

ve větších celcích také v Indonésii, Malajsii, Singapuru, Thajsku, Koreji, Vietnamu, Austrálii a v USA.

Do skupiny „menšinových národů“ ČLR patří z početnějších nechanských etnik rasově a antropologicky odlišní Čuangové (15,5 milionu), Mandžuové (8,8 milionu), Chuejové (8,6 milionu), Miaové (7,4 milionu), Ujguři (7,2 milionu), Iové (6,6 milionu), Tchut'iaové (5,7 milionu), Mongoli (4,8 milionu), Tibeťané (4,6 milionu) a dalších 47 oficiálně uznávaných národů a národnostních skupin různé etnické příbuznosti.

Čína patří mezi oblasti prvotního formování současného člověka a nejstarší centra světové civilizace. Za kolébku svébytné čínské civilizace je označován střední a dolní tok Žluté řeky s prvními státními útvary na čínském území. První lidé se zde objevili v období paleolitu před 900 000 lety. Nevznikli však na půdě dnešní Číny, přišli postupně ze západu ve stadiu *Homo erectus*, když jeho starší vývojová stadia – archaičtí hominini – proběhla v jediné světové kolébce vzniku člověka, v jižní a východní Africe. V okolí dnešního města Lan-tchien a vesnice Kung-wang-lingu u Si-anu na severozápadě Číny žil *Homo erectus* (*Homo lantianensis*), který dosud zůstává „prvním čínským člověkem“. Později, před půl milionem let, obýval vápencové návrší u města Čou-kchou-tien u Pekingu *Homo erectus*, známý pod označením *Sinanthropus pekinensis* (Čínský člověk z Pekingu). V Číně se pak vytvořilo významné hominizáční středisko a během paleolitu nastal relativně samostatný vývoj od stadia *Homo erectus* až k *Homo sapiens sapiens*. Došlo k objevu a rozvíjení základních kulturních vymožeností: obydlí, oděvu z kůže, ohně, nástrojů ze dřeva, kostí a štípaného kamene, malířského a sochařského umění; obživa byla založena na lovu zvěře a sběru rostlin. V období 40 000 až 10 000 př. n. l. se v oblasti Číny se rozšířily populace lidí anatomicky moderního typu (*Homo sapiens sapiens*), z nichž některé si uchovaly charakteristické znaky z předchozích dob (malý vzrůst, poměrně ploché obličej), jiné se příliš nelišily od tehdejších evropských lidí. V mezolitu (10 000 až 8/6 000 let př. n. l.) se lidé na území Číny pomocí nástrojů z kamene, kosti a dřeva stále živili lovem a sběrem rostlin, přičemž prohlubovali své poznatky o dění v přírodě. V neolitu (8/6. až 3. tisíciletí př. n. l.) obyvatelé sprašových vysočin kolem středního a horního toku Žluté řeky dospěli k objevu zemědělství a chovu zvířat a rozvíjeli nové vynálezy, které souvisely s usedlým způsobem života: stavbu pevných domů a stálých vesnic, výrobu efektivnějších nástrojů broušením a vrtáním kamene, hrnčířství, tkalcovství aj. Čína tak patří k několika světovým oblastem původního vzniku zemědělství. V 7. až 4. tisíciletí př. n. l. podél středního a horního toku Žluté řeky žili lidé *jangšaoské kultury*. Na polích (získávaných žďářením a obdělávaných ručním způsobem) pěstovali proso, čínské zelí a moruše, chovali prasata a možná i krávy, ovce, kozy a koně a vytvářeli krásnou malovanou keramiku. Archeologické nálezy z posledních let ukazují, že neolitický způsob života se rozvíjel i v jiných oblastech Číny, snad dokonce i v údobích předcházejících dosud nejlépe prozkoumané jangšaoské kultuře. V jihočínských provinciích Fu-t'ien, Kuang-si, Kuang-tung, Kuej-čou a Tiang-si totiž žili lidé neolitickým způsobem života již v době 8000–7000 let př. n. l. (později zde na středním toku Dlouhé řeky – Čchang-t'iang [Jang-c'] – rozkvétala *čchiťialingská kultura*, z jejíhož prostředí pocházejí doklady existence falických kultů), v severovýchodních provinciích kolem řeky Liao zemědělci *singlungwaské kultury* (6500–5000 př. n. l.) a *sinleaské kultury* (5000–3000 př. n. l.) pěstovali rýži; další neolitické lokality z období 6500–4900 př. n. l. byly objeveny ve střední a severní Číně (v provinciích Che-nan, Che-pej a Šan-si – *pchejlikangská kultura* a *cch'šanská kultura*) i podél pobřeží. Zdá se tedy, že v neolitu se v Číně vytvářejí přinejmenším dvě kulturní centra, jejichž odlišnost pozorujeme dodnes. První tvoří jižní oblast zhruba podél Dlouhé řeky, Jang-c'. Zde se již v 8.–7. tisíciletí př. n. l. objevily zemědělské kultury, pro něž bylo základem obživy pěstování rýže. Rýže zůstala základní plodinou této oblasti do současné doby. Jiná byla situace, jak již řečeno, v suchých sprašových rovinách a pahorkatinách u Žluté řeky (Chuang-che) na severu. Tam jsou počátky zemědělství zhruba v 6. (možná už v 7.)

tisíciletí př. n. l. spojeny s prosem, které je velmi dobře přizpůsobeno místním suchým podmínkám. (V souvislosti s časným datováním některých nově objevených neolitických kultur je třeba poznamenat, že jeho relevantnost je stále ještě předmětem odborné diskuse a expertiz, zatímco časové ukotvení dlouhodobě zkoumané jangšaoské kultury je nezpochybnitelné.) Koncem 4. až 2. tisíciletí př. n. l. na dolním toku Žluté řeky (patrně pod částečným vlivem jangšaoské kultury) vznikla *lungšanská kultura*. Lidé lungšanské kultury se dynamicky rozvíjeli a postupně se rozšířili do severovýchodní, střední a jižní Číny. Na starém sídelním území docházelo k přelidnění, a proto byli lidé nuceni sestoupit do obávaného, často zaplavovaného údolí Žluté řeky, bažinatou zemi odvodnit a založit nová pole. To byly velké a složité práce, které mohly zvládnout pouze velké a dobře spravované pospolitosti – tak se vytvářely podmínky pro vznik prvních států. Tvůrci obou neolitických kultur, nazývaní někdy moderními historiky Protočičané (Prvotní Čičané, Předčičané), byli zřejmě předky dnešních Čičanů. Někteří vědci předpokládají, že tvůrci lungšanské kultury pocházeli z kmenů, které jsou ve starých čínských pramenech známy pod názvem Sia.

Po legendární dynastii Sia a polohistorické Šang/Jin nastoupila již plně historická dynastie Čou (Západní, 11. století–771 př. n. l.; Východní, 770–249 př. n. l.), pro niž byl příznačný nebývalý myšlenkový kvas (taoismus, konfucianismus, legismus). Při utváření čínské státnosti měly rozhodující vliv starověký sjednotitelský stát Čchin (221–206 př. n. l.) a zejména po něm následující dynastie Chan (206 př. n. l. –220 n. l.). Chanové (Západní či Dřívější, 206 př. n. l.–8. n. l. i Východní či Pozdější, 25–220) téměř na půl tisíciletí vytvořili z Číny pevný politický, ekonomický a kulturní celek, který se vyvinul v regionální východoasijskou velmoc. Za Chanů byl navázán styk se „Západními zeměmi“ (Čang Čchien), provozován s nimi obchod po tzv. „hedvábné cestě“, v roce 134 př. n. l. byl zaveden systém státních zkoušek (zrušený až v roce 1904), do země pronikl buddhismus, byl vynalezen papír (Cchaj Lun) atd. V těch dobách vytvořené tradice se staly základem čínských národních tradic, jež zemi ovlivňovaly prakticky až do 20. století.

Rozpad impéria Chan byl vystřídán obdobím čtyřsetletého rozdrobení země – období Tří říší (220–280), dynastie Ťin (265–420), období Jižních a Severních dynastií (420–589) – než byla země znovu sjednocena v období Suej (581–618). Po něm pak následovaly éry velkého všestranného rozmachu za domácích dynastických rodů Tchang (618–907), Sung (960–1279) a Ming (1368–1644). V téže době ovšem byla země či aspoň některé její části nejednou i dlouhodobě ovládnuty nomádky kmeny Kitanů (dynastie Liao, 907–1125), Džürčenů (dynastie Ťin, 1115–1234), Mongolů (dynastie Jüan, 1271–1368) a v poslední fázi existence císařství Mandžuů (dynastie Čching, 1644–1911). Za Mongolů pobýval v Číně Marco Polo, za Mingů uskutečněny výboje do sousedních zemí, rozvíjena námořní doprava (Čeng Che), u čínských břehů přistáli první Portugalci (Macao, 1557) a byla zahájena činnost evropských misionářů v zemi. Za Čchingů doznala říše největšího územního rozmachu, byly vedeny tři „opiové války“, podepsány první nerovnoprávné smlouvy s cizími mocnostmi, vedeny války s Francií a Japonskem a pád dynastie Čching předznamenalo proticizinecké povstání „boxerů“ I-che-tchuan (1898–1901).

Probuzený nacionalismus v 19. století vedl k Sinchajské revoluci (1911), z níž vzešla v Číně první republika na asijském kontinentu (Čínská republika, 1912–1949 a její pokračování na Tchaj-wanu). Poslední mandžuský císař Pchu-i abdikoval a následovala diktatura Jüan Š' - kchaje (1912–1916) a po jeho smrti vznik regionálních militaristických klik, které ovládaly zemi do roku 1928. V roce 1921 byla založena Komunistická strana Číny, v letech 1926–1927 veden sjednocovací Severní pochod Čankajškovy Národní revoluční armády a na jeho závěr vytvořena ústřední čínská vláda se sídlem v Nankingu (leden 1931). Po japonském záboru čínského Severovýchodu a vytvoření loutkového projaponského státu Man-čou-kuo (1932–1945) byla zahájena japonská válka proti Číně (1937–1945). Poválečné jednání mezi Kuomintangem a Komunistickou stranou Číny o vytvoření koaliční vlády skončilo

neúspěchem a tak byl po vítězných ofenzívách Čínské lidové osvobozené armády v Pekingu 1. října 1949 vyhlášen vznik ČLR.

Další vývoj ČLR výrazně poznamenaly vnitropolitické i zahraničně politické změny, zejména „hnutí sta květů“ (1956), „velký skok“ a lidové komuny (1958–1960), povstání v Tibetu (1959), „kulturní revoluce“ (1966–1976), „kritika Lin Piaa a Konfucia“ (1974–1975) a další. V roce 1979 postupně zemřeli tři přední činitelé nového čínského státu vrchní velitel armády Ču Te, premiér Čou En-laj a předseda Mao Ce-tung. 80. léta 20. století jsou v Číně považována za počátek nového obratu v historii země, spojovaného s ekonomickými reformami Teng Siao-pchinga a jeho politikou „otevírání se světu“.

Národním jazykem Chanů a zároveň státním jazykem ČLR je čínština (*čung-kuo-čhua, chan-čü*). Ta genealogicky přísluší do rodiny čínsko-tibetských jazyků, charakterizované jednoslabičností morfémů a tónovým rozlišováním homonym. Čínština se vyznačuje množstvím dialektů, mnohdy navzájem nesrozumitelných. Pekingským nářečím hovoří dvě třetiny populace.

Čínské písmo (znaky) je logografické – znaky představují pojmy a jejich výslovnost si třeba osvojit. Vzniklo z obrázkového písma piktografického (nejstarší nápisy na věšebných želvích krunýřích a kostech pocházejí z 2. tisíciletí př. n. l. Znaky se tradičně psávaly shora dolů a zprava doleva. Abeceda *pinyin* (pchin-jin), sloužící k zápisu znaků modifikovanou latinskou abecedou, byla úředně zavedena v roce 1957.

Filozofie. – Na úsvitu čínských dějin se setkáváme ještě s původními šamanskými kultury a s tradicí uctívání předků. V dalším vývoji pak již náboženské názory v Číně splývají s autochtonními filozofickými koncepcemi, které si všimaly převážně jen otázek praktické etiky a morálky a téměř úplně opomíjely jakoukoli metafyziku.

Nejvýznamnějšími ze staročínských filozofických učení jsou domácí taoismus a konfucianismus a z Indie převzatý buddhismus, souhrnně nazývaná „tři nauky“ (*san-ťiao*).

Název taoismus (*tao-ťiao*) je odvozen od slova *tao*, „cesta“. Za legendárního zakladatele tohoto původního čínského nábožensko-filozofického učení je považován Lao-c' („Starý Mistr“, kolem 570–490 př. n. l.), údajný autor Knihy o tau a ctnosti (*Tao te ťing*). Cestou (*tao*) se rozumí prapodstata i konečný smysl všech věcí, ctností (*te*) pak individuální přirozenost věcí. Filozofickým jádrem taoismu je zásada *wu-wej* („ne-činění“), tj. nezasahování do daného stavu věcí. Taoistickou ideologii rozvinuli myslitelé Čuang-c' (380–320 př. n. l.), Chuej Š' (350–269 př. n. l.) a Kung-sun Lung (kolem 284–259 př. n. l.).

Konfucianismus (*ču-ťiao*) se stal v Číně všeobecně přijímanou soustavou morálních a etických norem a hodnot, jakož i praktickou státovědou. Jeho základem je učení myslitele Konfucia (asi 551–497 př. n. l.), jehož myšlenky se staly páteří čínského byrokratického státu. Podstatou Konfuciovy etiky je *žen* („humanita“), mravní princip určující vztahy v rodině i ve společnosti. Konfuciovy výroky byly po jeho smrti sebrány jeho žáky do knihy „Vybraná rčení“ (*Lun-čü*). Pro formování raného konfucianství a jeho rozšíření měl velký význam filozof Mencius (Meng-c', asi 372–289 př. n. l.), principy všeobecné lásky do něho vnesl filozof Mo Ti (Mo-c', asi 479–400 př. n. l.).

Evidentně v reakci na konfucianické zdůrazňování ctnosti, humanity, dobra, všeobecné lásky atd. vznikla škola legistů (*fa-ťia*), soustřeďující se výhradně na státoprávní otázky a hlásající princip vládnutí, opírající se o propracovaný systém drakonických zákonů. Představitelem těchto teorií byl filozof Čan Fej (280–233 př. n. l.).

Zformování konfucianství do jeho systemizované podoby je dílem filozofa Tung Čung-šua (asi 179–104 př. n. l.) a kritikem jeho metafyziky z materialistických pozic byl Wang Čchung (asi 29–100), autor „Kritických pojednání“ (*Lun-čeng*). K obrodě konfucianství, obohaceného již některými idejemi z buddhismu a taoismu, se zasloužil sungský filozof Ču Si (1130–1200), hlavní představitel tzv. neokonfucianství. Za dynastie Ming se jako čelný

konfuciánec projevil Wang Jang-ming (1472–1528) a v moderní době vystupovali jako konfuciánští reformátoři Kchang Jou-wej (1858-1927) a Liang Čchi-čchao (1873–1939).

Náboženství. – Indický buddhismus (*fo-tiao*) v pozdějších stoletích výrazně poznamenal veškerý náboženský a kulturní život Číny. Podle tradice byl uveden do země v 1. století n. l. a měl v zemi řadu významných center. Za dynastií Suej a Tchang (6.–10. století) dosáhl v zemi svého největšího rozkvětu. Za dynastie Sung (10. –13. století) docházelo ke splývání buddhistického myšlení s konfuciánstvím a taoismem a za poslední, mandžuské dynastie Čching (17.–začátek 20. století) zažil velký rozvoj tibetský buddhismus, rozšířený také v Mongolsku, tehdy součásti Čínské říše.

Z dalších náboženských vyznání rozšířených v Číně jsou to především islám a křesťanství nejružnějších denominací.

Islám se dostal do Číny v polovině 7. století a je rozšířen hlavně mezi Chueji, Ujgury, Kazachy a dalšími nechanskými menšinovými národy čínského Severozápadu.

První kontakty s nestoriánským křesťanstvím prožila Čína v 7. století. Ve 13. století dorazili do jüanské Číny první představitelé římsko-katolické víry, ale hlavní zásluhu na trvalejším uvedení katolictví do Číny mají až v 17. století jezuitští misionáři v čele s Italem Matteo Riccim (1552–1610). Pravoslaví se etablovalo v Pekingu po uzavření rusko-čínské Něrčinské dohody v roce 1689. Protestantství se dostalo poprvé do Číny až počátkem 19. století.

Čínská literatura je jednou z nejstarších a největších světových literatur. V ohledu obsahovém je pro ni charakteristická výrazně společenská funkce a v ohledu jazykovém nápadný protiklad mezi literaturou klasickou, psanou klasickým jazykem *wen-jen*, a literaturou v hovorovém jazyce *paj-chua*. Historická délka vývoje čínského písemnictví, jakož i žánrové a obsahové jeho bohatství jsou ovšem tak obsáhlé, že zde nedovolují poskytnout více než pouhý stručný jeho přehled s poukázáním na jména nejvýznamnějších tvůrců a jejich díla.

Nejstarší dochované literární texty pocházejí z 10.–6. století př. n. l. a jsou to lidové zpěvy klasické Knihy písní *Š'-ting*, dále základní taoistický traktát Kniha o tao a ctnosti *Tao-te-ting* a konfuciánští „klasici“ – Pět kanonických knih *Wu-ting* a Čtyři posvátné knihy *S'-šu*. Z druhé poloviny 1. tisíciletí pocházejí Dějiny států *Kuo-ju* a spisy filozofů Mo Tiho, Čuang-c'ho, Mencia, Chan Feje ad.

V polovině 4. století př. n. l. vzniká na jihu Číny písemnictví zvané *čchu-cch'*, básnický žánr poměrně volné formy, jehož nejvýznamnějším představitelem je Čchü Jüan (asi 340–278 př. n. l.).

Za Chanů vytvářeli svá díla Ťia I, S'-ma Siang-žu, S'-ma Čchien, autor Zápisků historika *Š'-ti*, Pan Ku, autor Dějin Chanů *Chan-šu*. V období Jižních a Severních dynastií se proslavil zejména „básník polí“ Tchao Čchien *alias* Tchao Jüan-ming (365–427).

Doba Tchang je považována za „zlatou dobu“ čínské poezie. Tehdy vytvářeli svá nesmrtelná díla básníci Wang Wej, Li Po, Tu Fu, Po Tü-i a novelisté Jüan Čen, Po Sing-ťien ad. V tomto období vzniká také tvorba v běžné hovorové řeči, tlumočená lidovým masám vyprávěči (ukázkou jsou buddhistické legendy promíšené zpěvy, *pjen-wen*).

Za Sungů nastal rozkvět básní *cch'*, vzniklých původně z lidových písní. Poezii, životopisné a historické próze se věnovali Ou-jang Siou, S'-ma Kuang, Su Tung-pcho, básnířka Li Čching-čao aj. Za mongolské dynastie Jüan se nejvíce rozvíjelo dramatické umění (Kuan Chan-čching, Wang Š'-fu).

V epoše Ming vznikla mistrovská díla Luo Kuan-čungova, Š' Naj-anova, Wu Čcheng-enova a za Čchingů díla Pchu Sung-lingova, Wu Ťing-c'ho, Cchao Süe-čchinova, Chuang Cun-sienova, Wu Wu-jaova, Kchang Jou-wejova, Wang Kuo-wejova a mnoha dalších.

Mocným impulzem pro rozvoj čínské literatury ve 20. století se stalo Hnutí 4. května (*Wu-s' jün-tung*) roku 1919. Jeho stoupenci odmítli používat nadále psaný jazyk *wen-jen* a do vši

literární tvorby zaváděli hovorový jazyk *paj-chua*. Předními tvůrci této a pozdější doby byli Lu Sün, Čou Cuo-žen, Sü Ti-šan, Jie Šeng-tchao, Mao Tun, Lao Še, básnířka Ping Sin, Kuo Mo-žuo, Jü Ta-fu, Tchien Chan, Wen I-tuo, Chung Šen, Sü Č'-mo, Pa Ťin, Cchao Jü, Čao Šu-li, Čou Li-po, Aj Čching a mnozí další až do současnosti.

První povědomí o Číně (*Sina, Terra Sinarum* apod.) sahá v Evropě hluboko do antiky a je spojováno s provozováním obchodu po tzv. „hedvábné cestě“. V 8. století n. l. prohloubili poznání Číny nestoriánští mniši, kteří nějaký čas působili v tchangské Číně. Později přinesli do Evropy další zprávy o této zemi arabští kupci a cestovatelé Sulajmán at-Tádžir a Ibn Waht (9. století) a ve 13. století zejména Benátčan Marco Polo (1254–1324), autor slavného cestopisu *Milión*. Ve 14. století obohatili západní znalosti o Číně další italští misionáři Giovanni Marignolli a Odorico de Pordenone a další arabský cestovatel Ibn Battúta. Ve stoletích 16.–18. se o poznání Číny a o šíření poznatků o ní v Evropě nejvíce zasloužili jezuitští misionáři v čele s Matteo Riccim (1552–1610), zakladatelem jezuitského misijního díla v Číně. V rámci této všestranně rozvíjené činnosti se mezi příslušníky několika evropských národů vyznamenalo i osm Čechů, Moravanů a Slezanů (v 18. století například Karel Slavíček, Florián Bahr, Jan Walter, Ignác Sichelbart). Titíž misionáři se stali i zakladateli evropské sinologie, která později doznala velkého rozmachu zejména ve Francii, Rusku, Německu, Anglii (u nás až od první poloviny 20. století). (Josef Kolmaš – Jaroslav Malina)

Homo, „člověk“, kromě druhu **Homo sapiens* jsou všechny druhy i poddruhy rodu *Homo* vymřelé. Rod *Homo* prodělal poměrně složitý vývoj a jeho nejstarší zástupci jsou obtížně definovatelní; vymezuje se jeden až sedm druhů. Stavba těla rodu *Homo* je jasně specializovaná na **bipední* lokomoci a v zásadních rysech se podobá stavbě těla současného člověka. Dolní končetina je prodloužená. Nejvýraznějším rysem je prodloužení a přestavba stehenní kosti. Pánev rodu *Homo* je široká a nízká a má pro člověka charakteristické „prostorové“ uspořádání. Skelet nohy je specializovaný na bipední lokomoci. Uchopovací a manipulační schopnosti nohy jsou velmi omezené. Trup je krátký a oploštělý, bederních obratlů je většinou pět. Horní končetiny jsou relativně krátké, gracilně stavěné. Ruka je gracilní, se štíhlými, pohyblivými prsty a relativně dlouhým palcem schopným téměř dokonalé opozice. Předpokládá se také, že pro všechny zástupce rodu *Homo* je typická ztráta původního ochlupení a charakteristický rozvoj kožních derivátů, jako jsou vlasy a chlupy. Důležitý je také rozvoj termoregulace, kde výrazný podíl hraje pocení. Typický je mozek, který je strukturou analogický mozku současného člověka; starší formy rodu *Homo* měly ve srovnání s anatomicky moderním člověkem výrazně menší kapacitu mozku. Velikostní pohlavní dimorfismus není u rodu *Homo* vysloveně velký, ale velikostní rozdíly mezi pohlavími byly a jsou jasně patrné a u některých druhů a populací byly dosti výrazné. Pro rod *Homo* byl charakteristický rozvoj typických primárních a sekundárních pohlavních znaků, jako je dlouhý penis, typická stavba ženských pohlavních orgánů, ženská prsa a specifické mužské ochlupení obličeje. V potravě rodu *Homo* hraje velký význam živočišná potrava, i když její podíl mohl být u jednotlivých druhů rodu *Homo* výrazně odlišný. Zástupce rodu *Homo* lze charakterizovat jako všežravé predátory, kteří využívají k získávání masité potravy nástrojů a rozvinutých schopností mozku. Rod *Homo* je ekologicky velmi přizpůsobivý, od samého počátku své evoluce žil v tropickém, subtropickém i mírném pásu a je globálně rozšířen. Rozvinutá je materiální kultura spojená s výrobou sofistikovaných a složitých nástrojů. Její součástí je také upravování životního prostředí – například stavba přístřešků, úkrytů a obydlí. Výroba a používání standardizovaných nástrojů z kamene, kosti a dalších materiálů svědčí o tom, že zástupci rodu *Homo* museli disponovat rozvinutými formami učení, dobrou pamětí i schopností analýzy a rovněž rozvinutými formami komunikace. K vzniku tohoto komplexu nebyl bezpodmínečně nutný velký mozek, ale naopak lze

předpokládat, že zvětšování mozku bylo produktem rozvoje materiální kultury a chování. Pro rod *Homo* je typická i kultura v dnešním slova smyslu. (Václav Vančata)

Homo erectus (člověk vzpřímený), klasický druh archaických lidí, rozšířený zejména v Africe a Asii (starší názvy *Pithecanthropus erectus*, *Sinanthropus pekinensis*), vymezený na základě nálezů z Jávy (po roce 1891) a Číny (od 20. let 20. století). Stáří 1,7 až 0,4 (0,1) milionu let; samec 178 cm, 63 kg; samice 160 cm, 53 kg. Je obvykle považován za nejstarší a také nejdéle se vyvíjející lidský druh. Jeho evoluce probíhala minimálně jeden milion let, v průběhu této doby se příliš nezměnil ani morfologicky ani kulturně. V současné době není jasné, kdy a kde přesně tento druh vznikl, protože nejstarší africké a západoasijské „erektoidní“ formy jsou řazeny do samostatného druhu **Homo ergaster*. Pravděpodobně však vznikl v Africe asi před 1,4 milionem let. Jedním z typických znaků *Homo erectus* bylo velké zesílení kostí (zejména lebečních [tloušťka až 1 cm] a také dlouhých kostí končetin). *Homo erectus* měl ve srovnání s **Homo sapiens* odlišnou stavbu lebky, čelistí a do jisté míry i zubů, měl mohutné nadočnicové valy a zalomený týl s velkou plochou pro úpon krčních svalů. Za nadočnicovým valem byl typický nadočnicový žlábek. Charakteristické je výrazné postorbitální zúžení lebky a dlouhá, poměrně nízká mozkovna. U *Homo erectus* z Asie nacházíme specificky oploštělé temenní kosti, čímž horní část mozkovny získávala „střechovitou“ podobu. Typické byly široké a ploché nosní kosti a výrazný alveolární prognatismus. *Homo erectus* neměl bradu, dolní čelist byla mohutná a široká. Stoličky se zvětšovaly směrem od první k třetí a měly velkou dřeňovou dutinu. Tento nejstarší, první skutečně lidský druh měl ještě relativně malý mozek, jehož velikost se pohybovala od 800 do 1200 cm³ s průměrnou hodnotou mezi 900–1000 cm³. Dlouhé kosti měly velmi silnou kompaktnost, byly však štíhlé a dlouhé a měly nepříliš robustní epifýzy. *Homo erectus* byl poměrně vysoký a štíhlý, jeho tělesná výška se nejčastěji pohybovala od 160 do 185 cm a hmotnost od 60 do 80 kg. Štíhlá postava (a také relativně úzká pánev) mohla být takzvanou „tropickou adaptací“, avšak tento znak se mohl omezovat pouze pro tropické populace *Homo erectus*. V průběhu evoluce se u *Homo erectus* zmenšovala postava a stávala se robustnější. Mezi muži a ženami byly zpočátku poměrně velké velikostní rozdíly, které se postupně zmenšovaly. (Jiří A. Svoboda – Václav Vančata)

starověký Egypt.

Označení civilizace a státu, jež se rozvíjely v severovýchodní Africe od konce 4. tisíciletí př. n. l. po dobu zhruba 3. tisíciletí. Území, kde vznikla a po celá tisíciletí se rozvíjela staroegyptská civilizace (k dějinám Egypta v češtině: Verner – Bareš – Vachala 1997; Vachala 2003b), tvořilo pouze úzké nilské údolí, sevřené na východě horami Východní (Arabské) pouště a na západě rozlehlými písečnými pláněmi Západní (Libyjské) pouště, a široká bažinatá nilská delta, ležící mezi dnešní Káhirou a Středozemním mořem. Tuto oblast s úrodnou černozemí staří Egyptané vždy považovali za svoji skutečnou a jedinou domovinu a výstižně ji také nazvali „Černou zemí“ (*Kemet*), na rozdíl od přilehlých nehostinných pouští „Červené země“ (*Dešret*).

Svůj zvláštní přírodní ráz získal Egypt v době přibližně před 25 000 lety, kdy došlo k dlouhodobým podnebním změnám v celé severovýchodní Africe a kdy se země napojila na srážkoodtokový systém mohutné sopečné Etiopské vysočiny. A právě díky zdejšímu jarnímu tání sněhu a prudkým deštům se veletok Nil začal pravidelně vylévat ze svých břehů a po dobu čtyř měsíců v roce (od června do září) zaplavoval celé své údolí v Egyptě až po oblast delty. Obrovské přívaly vod s sebou rok co rok přinášely tmavé úrodné bláto a hlínu se zbytky organických látek, představujících kvalitní přírodní hnojivo, což vedlo k zavlažování a zúrodnování nilských břehů.

A právě zde, v záplavové nížině nilského údolí, se začalo již v 7. tisíciletí př. n. l. rozvíjet zemědělství, vyznačující se především usedlým způsobem života, obděláváním půdy, pěstováním obilí, chovem dobytka a výrobou keramiky. To byl základ neobyčejně rychlého

hospodářského a kulturního vzestupu staroegyptského státu. Bezprostřední vztah mezi řekou Nilem a egyptskou zemí dobře vystihl řecký historik Hérodotos, jenž před téměř 2 500 lety přiléhavě nazval Egypt „darem Nilu“. Každoroční nilské záplavy zasáhly zcela přirozeně do života a myšlení obyvatel Egypta a dá se říci, že také určily jejich pravidelný životní rytmus. Obyvatelé země byli především zemědělci, a byli tedy plně závislí na úrodě, dané výškou záplavy. Po opadnutí vody byla země obdělána a oseta, přičemž sklizeň musela být ukončena ještě před příchodem následující záplavy. Teprve z konce 3. tisíciletí př. n. l. pocházejí písemné zprávy o budování zavlažovacích zařízení, kanálů a stavidel, takže počátky umělého zavodňování v Egyptě klademe až do tohoto období.

Jelikož starověcí obyvatelé Egypta byli tolik závislí na Nilu a jeho životodárné záplavě, není divu, že si tuto řeku zbožštili a hojně ji uctívali, právě tak jako slunce, nebe, zemi a přírodní síly.

Nejstarší státní útvar na půdě Afriky nebyl založen jediným správním rozhodnutím, jedinou rozhodnou bitvou ani zásahem zvenčí. Vznik staroegyptského státu byl naopak výsledkem dlouhého, složitého společensko-hospodářského vývoje, jehož počátky sahají hluboko do pravěku a jenž vyvrcholil ve 4. tisíciletí př. n. l.

Jih a sever země (Horní Egypt a Dolní Egypt) se tehdy od sebe lišily v mnoha směrech. Hlavní rozdíl spočíval v tom, že v hornatém Horním Egyptě převládala společnost lovců a kočovníků, zatímco v nížině a bažinách Dolního Egypta (deltu) žili usedlí zemědělci. Podnět k vytvoření jednotného egyptského státu na přelomu 4. a 3. tisíciletí př. n. l. vzešel z Horního Egypta, odkud se postupně také šířila moc místních vládců směrem na sever i na jih. Poslední hornoegyptský vládce Štír rozšířil svou moc až k dnešní Káhiře a jeho nástupci Narmer a Aha ovládli okolo roku 3100 př. n. l. již celou deltu.

V době sjednocení Obou zemí bylo na rozhraní Horního Egypta a Dolního Egypta založeno nové sídelní město Bílé zdi (později Mennefer, řecky Memfis). Náboženské pojmenování Menneferu, jehož se začalo používat pro označení celé země na Nilu, potom znělo Hikuptah, Palác ducha (boha stvořitele) Ptaha, v pozdějším řeckém přepisu *Aigyptos*. Hned po sjednocení, kdy se už běžně používalo písmo a kalendář, byla země rozdělena do krajů (nomů). Jejich počet se postupně ustálil na 42, přičemž 22 krajů bylo v Horním Egyptě a 20 v Dolním Egyptě. V čele státu byl neomezený panovník – jediný žijící bůh na zemi, jenž byl pánem všech a všeho a i po smrti nadále vládl.

Počátky hieroglyfického písma a dochovaných egyptských písemných pramenů sahají mnohem dále do minulosti, než se původně soudilo. Prokázaly to nedávné nálezy expedice káhirské pobočky Německého archeologického ústavu v královském pohřebišti v Abydu, kde se při výzkumu hrobky vládce Štíra (I.) podařilo objevit soubor téměř dvou set drobných slonovinových, kostěných a kamenných štítků, do nichž byly z jedné strany vyryty rozličné značky představující například počítací čárky, lidské postavy, části lidského těla, zvířata, ptáky, rostliny, různé stavby a lodě. Štítky byly vždy opatřeny malým kulatým otvorem, aby mohly být připevněny provázkem k vybraným součástem vládcovy pohřební výbavy – k pruhům látky, nádobám s olejem či dřevěným skřínkám s různým obsahem.

Použité značky prokazatelně mají fonetickou hodnotu a také je lze číst jako skutečné hieroglyfy. Zatímco číslovky na štítcích vyznačují počty příslušných položek, nápisy (v takzvané nejstarší egyptštině) uvádějí místa jejich původu. Pozoruhodné je to, že se zde objevují i názvy měst ležících ve vzdálené nilské deltě (například Búbastis nebo Bútó), což znamená, že daně a tributy byly z Dolního Egypta dodávány hornoegyptskému vládci do Abydu již v době okolo roku 3300 př. n. l. Do této doby se zároveň posunuje znalost písma dávných Egyptů – s tím, že jeho počátky mohou přirozeně sahat ještě dále do minulosti. Tyto nálezy také prokazují hlavní důvod a předpoklad vzniku hieroglyfického písma – potřebu vládcovy administrativy zaznamenat důležité údaje hospodářského rázu. K tomu záhy

přistoupila i potřeba navždy zachytit významné historické události a nutnost zapsat závažné texty týkající se kultu bohů a zádušního kultu zemřelých.

Neochvějná víra v trvalý posmrtný život, podobající se životu na zemi, která vždy byla základem egyptských náboženských představ, vznikla v Egyptě dávno v předdynastických dobách. Předpokladem věčného a dokonalého života na onom světě byl především řádný a bezúhonný život dotyčného muže nebo ženy na zemi a zdárné absolvování obávaného Usirova posledního soudu, při němž byly pečlivě posuzovány všechny pozemské skutky zemřelého.

Když před 2500 lety označil „otec dějepisu“ Hérodotos Egyptany za nejzbožnější lidi starověku, měl tím na mysli, jak náboženství v Egyptě hluboko proniklo do lidského myšlení a jak se promítlo do veškeré lidské činnosti. Po celé zemi se stavěly chrámy, svatyně a kaple, kde se denně uctívala božstva a kam se jim přinášely bohaté obětiny jídel, nápojů, látek, olejů, kadidla a mastí.

Po skončení Archaické doby (1.–2. dynastie: 3000–2700 př. n. l.) začalo v Egyptě období Staré říše (3.–6. dynastie: 2700–2180 př. n. l.), označované jako epocha stavitelů pyramid. Bylo to první období skutečné politické stability, hospodářské prosperity a rozkvětu řemesel a umění. Již ve Staré říši byl ve společnosti pevně zakotven princip *maat* – ideál mravního řádu. Tento dokonalý princip, jenž vznikl v okamžiku stvoření světa, zaručoval například pohyb souhvězdí, střídání tří ročních období (záplavy, pučení a žní), pravidelně se opakující životodárnou nilskou záplavu, život rostlin a zvířat, zrození a smrt. Na základě tohoto božského řádu se odvíjel celý lidský život, vytvářely se vztahy mezi mužem a ženou, existovaly společenské rozdíly mezi lidmi nebo se navzájem lišili příslušníci jednotlivých národů barvou pleti a jazykem, ale též vládl panovník, byla uctívána božstva v chrámech, vytvořila se hierarchie úředníků a kněží, byla dána platnost a nutnost dodržování zákonů, stanovila se výše daní a ustálila se pravidla chování. Lze tedy říci, že pojem *maat* zahrnuje naše pojmy „řád, pořádek, pravda, spravedlnost, dobro, zákonnost, morálka“.

V žádném egyptském textu se nedochovala definice pojmu *maat*. Nicméně Egyptané zřejmě přesně věděli, co to slovo znamená, a byli přesvědčeni, že se člověk může naučit zásady tohoto morálního kodexu, že je schopen osvojit si je a poté je uplatňovat ve své každodenní činnosti a v chování. Měla mu přitom pomáhat naučení – knihy obsahující rady do života. Tento literární útvar byl v Egyptě velice oblíbený a Egyptané se mu horlivě a nepřetržitě věnovali po celá tři tisíciletí (3. až 1. tisíciletí př. n. l.) existence svého státu. Pochopením a dodržováním takové sbírky moudrých rad se člověk stal „rozvážným, vyrovnaným a klidným“.

Každý Egyptan se měl snažit po celý život „kráčet po boží cestě“, což znamenalo řádně se chovat a dodržovat *maat* – závazný princip vyjadřování, jednání a chování, aby se mohl po smrti bez obav podrobit poslednímu soudu v síni Obou pravd před samotným vládcem onoho světa Usirem. Princip *maat* naplňoval například tím, že vzorně vykonával své povolání, nezneužíval svého postavení, byl neustále a ze všech okolností věrný panovníkovi – bohu žijícímu na zemi, přinášel bohům stanovené obětiny, vydatně pomáhal slabým a chudým, miloval svoji manželku a svědomitě se staral o rodinu. Toto všechno je také obsaženo v životopisných nápisech, které si dávali tesat do stěn svých hrobek hodnostáři, úředníci a kněží.

Nicméně i pětisetleté období Staré říše dospělo ke svému konci, když se během vlády panovníka 6. dynastie Pepiho II. prohlubovala neutěšená hospodářská situace, rozpadla se jednotná státní správa a upadala zemědělská výroba. Na úkor panovníka získali moc správci jednotlivých krajů, kteří si počínali zcela samostatně. Následující První přechodnou dobu (7.–11. dynastie: 2180–1994 př. n. l.) potom charakterizuje bezvládí v zemi, kdy docházelo k útokům na Egypt zvenčí, obsazování východní delty asijskými kočovníky a k hladovým

bouřím. Politickou a hospodářskou krizi ještě umocnily zhoršující se klimatické poměry (ubývání srážek, celkové oteplování, nízká nilská záplava a sucho).

Závěr První přechodné doby byl ve znamení boje za znovusjednocení Egypta, který vedli vládci jihoegyptského Vesetu. Jim se nakonec podařilo opět sjednotit Horní a Dolní Egypt a vytvořit předpoklady k vybudování jednotné státní moci a správy. Znovusjednotitelem země byl Mentuhotep (II.) Nebhepetre, jehož lze považovat za skutečného zakladatele následujícího období prosperity Střední říše.

Sídelním městem silného centralizovaného státu Střední říše (12. dynastie: 1994–1797 př. n. l.) se stal Ictavej poblíž dnešního Lištu. V této oblasti se také nacházejí královské cihlové pyramidy (obložené vápencem) s přílehlými pohřebišti členů královské rodiny a úřednictva. Hlavním zemědělským územím byl Fajjúm, kam přiváděl vodu z Nilu Velký kanál (dnešní Bahr Júsuf) a kde vládci Střední říše vybuvovali četné hráze a důmyslný systém zavodňovacích kanálů. Podařilo se získat velkou plochu nové úrodné půdy a oblast se zalidnila. Tomu odpovídala i enormní výše zemědělské produkce s obrovskými přebytky nejen zde, ale doslova po celé zemi, kde se uplatňoval podobný efektivní systém. Tehdy byl celý Egypt pod přísnou a účinnou centrální kontrolou. Trvale byla zvýhodněna střední vrstva obyvatelstva (úředníci, řemeslníci, obchodníci a větší zemědělci), což vedlo k nebývalému rozvoji řemesel a umění. Hranice země byly zabezpečeny díky systémům pohraničních pevností a Egypt měl pevně pod kontrolou i sousední území s důležitými nerostnými zdroji na východě a jihu (měď, zlato). Rozsáhlá byla stavební činnost (královské pyramidové komplexy, chrámy a kaple bohů), kvetl mezinárodní obchod a nastal i „zlatý věk“ egyptské literatury (Povídka o Sinuhetovi, naučení a hymny). Střední říše skončila vládou Amenemheta IV. a panováním jeho manželky Sebekneferu, která jako první žena v egyptských dějinách používala plnou královskou titulaturu.

Po smrti královny Sebekneferu nastala podle současného chronologického řazení Druhá přechodná doba (13.–17. dynastie: 1797–1543 př. n. l.), kdy se v rychlém sledu střídali málo známí panovníci. Byla oslabena moc státu a z východu pronikaly do nilské delty kočovné kmeny. V 1. polovině 17. století př. n. l. se proud Asijců ještě zvýšil. Šlo o tzv. Hyksóse – příslušníky západosemitských kmenů, kteří s pomocí účinných bronzových zbraní a vyspělejšího válečnictví ovládli syrské a palestinské kmeny a posléze obsadili nilskou deltu, v níž se okolo roku 1643 př. n. l. zmocnili vlády. Jejich sídelním městem byl Avaris (dnešní Tell ed-Dabaa v severovýchodní deltě). Protihyksóský odpor organizovali hornoegyptští vládci Vesetu, jimž se nakonec podařilo po dlouhých bojích zvítězit a předznamenat počátek třetího vrcholného rozmachu egyptského státu.

Tímto následujícím obdobím byla Nová říše (18.–20. dynastie: 1543–1080 př. n. l.), kdy se na faraonském trůnu vystřídali všichni slavní Amenhotepové, Thutmosové a Ramessovci. Nejvyšším oficiálním božstvem v zemi byl Amon, jemuž se připisoval hlavní podíl na vítězství nad Hyksósy. Jeho pozemským sídlem byl chrám v dnešním Karnaku – největší dochovaný stavební chrámový komplex starověku. Zjednodušeně se dá říci, že všem velkým panovníkům, slavným stavitelům a válečníkům Nové říše se vymykají postavy cílevědomé a mírumilovné vládkyně Hatšepsuty a náboženského reformátora Amenhotepa IV. (Achnatona), jenž se prohlásil za syna slunečního boha Atona a zvěstovatele jeho vůle. Svě upřímné vyznání „jedinému bohu“, jehož paprsky byly určeny všem živým bytostem bez rozdílu ve všech zemích, sám literárně zpracoval v podobě jedinečného Chvalo zpěvu na Slunce. To ale nijak nesnižuje například zásluhy Ramesse II., který dokázal uzavřít (nejstarší dochovanou) mírovou smlouvu s chetitským králem Chattušilišem III. o „krásném míru a bratrství až navěky“ mezi dvěma tehdejšími „supervermocemi“. A nutno říci, že tato smlouva, která ostatně nebyla nikdy porušena, přinesla oběma mocnostem starověkého světa neobyčejný rozkvět a blahobyt.

Avšak i tato epocha slavných budovatelů chrámů, skalních hrodek a pevností, a velkých dobyvatelů, kdy Egypt dosáhl svého největšího územního rozsahu od Eufratu až po Dolní Núbii, skončila vládou posledních Ramessovců. Tehdy se zhoršila hospodářská situace, vzrostla korupce, poklesla moc panovníků na úkor Amonova kněžstva, docházelo ke sporům o trůn a Egypt pozbyl opěrné body v jižní Palestině a Núbii. Za Ramesse XI. vypukl v zemi hladomor a občanská válka a došlo k rozdělení Egypta na Deltu a Horní Egypt.

Hlavním rysem následující Třetí přechodné doby (21.–24. dynastie: 1078–715 př. n. l.) byla roztržičnost Egypta na samostatné územní celky, ovládané místními vládci ve východní a západní části nilské delty a v Horním Egyptě. Na severu země se jednalo o městské státy spravované vojenskými veliteli, zatímco na jihu ve Vesetu existoval teokratický stát, jehož formální hlavou byla žena z „královské“ rodiny mající označení božské manželky boha Amona.

V Pozdní době (25.–31. dynastie: 715–332 př. n. l.) vyniká vláda panovníků 26. dynastie (663–525 př. n. l.), která se označuje jako „sajská renesance“. Název pochází ze sídelního města těchto králů: Sajs (dnešní Sá el-Hagar) v západní nilské deltě. Typickým se tehdy stalo hledání vzorů v dávné egyptské minulosti a vědomá archaizace, která se uplatňovala zvláště v organizaci státní správy a vojska, v náboženství, umění, jazyku a literatuře. Posledním velkým panovníkem 26. dynastie byl Ahmose II. (řecky Amasis), který se snažil uzavřít spojenectví s řeckými státy a zajistit obranu Egypta před vážným nebezpečím, které na východě představovala narůstající moc perské říše. Perské hrozbě se však Egypt neubráníl. Vojsko Ahmosova syna a nástupce Psammteka III. bylo v roce 525 př. n. l. poraženo Peršany vedenými králem Kambýsem v bitvě u Pelusia (dnešní Tell el-Faramá na severozápadním pobřeží Sinaje). Po krátkém obléhání padl Mennefer a celý Egypt se rychle ocitl pod perskou nadvládou, která trvala až do roku 404 př. n. l., kdy byla na pouhých šedesát let obnovena egyptská samostatnost (28.–30. dynastie).

Když v roce 343 př. n. l. obsadili Peršané Egypt podruhé, začalo několikaleté období neustálých bojů, ničení a plenění. Není proto divu, že v roce 332 př. n. l. Egyptané vítali Alexandra Makedonského jako osvoboditele země od perské poroby. Tímto rokem ovšem začínají docela jiné kapitoly dějin země na Nilu, totiž dějiny psané starověkým Řeckem (332–30 př. n. l.) a Římem (30 př. n. l.–395 n. l.). (Břetislav Vachala)

4.4.2. Klíčová hesla speciální

Encyklopedie by měla obsahovat co nejvíce hesel ukazujících užitečnost a vědeckou opodstatněnost prolnutí všech tří částí „biologicko-socio-kulturní“ antropologie – takto jsou udělána například hesla: **achondroplasie**; **Amenhotep IV. – Achnaton**; **Marfanův syndrom**; **spondylolýza**. Například k heslu **Věstonická venuše** napíše Miroslav Králík pasáž o výsledcích paleodermatoglyfického výzkumu tohoto artefaktu (hledě k tomu, že zde bude od MK podrobné heslo **paleodermatoglyfika**). Popřemýšlejte prosím, kromě jiného, o heslech tohoto typu.

4.4.2.1. Příklady

achondroplasie, útlumová porucha enchondrální osifikace, kdy je porušen růst kostí do délky, kosti končetin jsou nápadně krátké a deformované. Kostí s osifikací endesmální (ploché kosti lebky a klíční kost) však mají normální velikost. Touto chorobou byl postižen například Egyptan Seneb a měl tudíž trpasličí vzrůst; takto byl zpodoběn spolu se ženou a dětmi normálního vzrůstu na vápencovém sousoší (kolem roku 2500 př. n. l., 4. dynastie, malovaný vápenec, výška 34 cm, naleziště: Gíza, Egypt, uloženo: Egyptské muzeum [JE 51 280], Káhira, Egypt). Toto dílo představuje typickou ukázkou rodinného sousoší Staré říše plného vzájemné úcty a lásky. Seneb dosáhl v době vrcholné éry stavitelů pyramid i

významného společenského postavení. Byl správcem palácové tkalcovny a zastával důležité kněžské funkce. Senebova manželka Senetites byla dvorní dámou a kněžkou bohyň Hathory a Neity. (Ladislava Horáčková – Jaroslav Malina – Břetislav Vachala)

Amenhotep IV. – Achnaton, egyptský panovník 18. dynastie (vládl v letech 1372–1354 př. n. l.); jedna z nejzajímavějších, ale také nejkontroverznějších osobností světových dějin.

Provedl rozsáhlou reformu náboženství, státní správy a umění. Zavedl uctívání jediného slunečního boha Atona, ztělesňujícího život, světlo a lásku a v souladu se svým učením sám sebe považoval současně za otce i matku všech lidí. Již za vlády svého otce, Amenhotepa III., vzrůstala důležitost slunečního boha, který byl zpodobňován zprvu tradičním způsobem – jako muž se sokolí hlavou ozdobenou slunečním kotoučem. Na počátku vlády Amenhotepa IV. však byla tato ikonografie v návaznosti na zavedení uctívání jediného boha Atona radikálně nahrazena novým způsobem zobrazování – slunečním kotoučem s paprsky zakončenými v podobě rukou, které se dotýkají krále a jeho rodiny, podávají jim symboly života a moci a přijímají jejich obětiny. Krátce po nastoupení vlády se Amenhotep IV. rozhodl zpretrhat všechna pouta s tradičním hlavním náboženským centrem Egypta a jeho bohem Amonem a vybudovat úplně nové město, které mělo být zasvěceno výhradně novému náboženství. Jediný uctíváný bůh Aton byl nazýván bohem životodárného světla. V noci byl Aton nepřítomný, tehdy on stejně jako všichni zemřelí i živí spali. Zemřelí nebyli na „nádherném západě“, tedy v podsvětí, a ani jejich hrobky nebyly situovány na západní straně, ale na straně východní, kde vychází slunce. „Zmrtvýchvstání“ zemřelých se odehrávalo ráno, při východu Atona. Aton sám představoval „čas, ve kterém člověk žije“. Zemřelí byli tudíž stále přítomni u Atona a krále v chrámu, kde se oni (nebo jejich *ba* – „duše“) živilí denními obětními, nežili ve svých hrobkách, ale na zemi mezi živými. Hrobky jim sloužily pouze k nočnímu odpočinku. Mumifikace mrtvých však přetrvávala, protože v noci se *ba* vracelo do těla, kde zůstávalo až do svítání.

V této době si Amenhotep IV. změnil jméno na Achnaton, které znamená „ten, který jedná ve jménu Atona“. Nově založené město, dnes známé pod jménem El Amarna, bylo nazváno Achetaton „obzor Atonův“ – tedy místo, kde se Aton projevuje a jedná prostřednictvím svého syna – krále. Jakmile se Achnaton usadil ve svém novém sídelním městě, uskutečnila se ještě větší radikalizace náboženské reformy. Bylo přísně zakázáno uctívání tradičních bohů a zahájena kampaň na odstranění jejich jmen a obrazů z památek, namířená především proti Amonovi. Příjmy velkých Amonových chrámů byly, k velké nelibosti Amonových kněží (kteří Achnatona pro jeho reformy nenáviděli), převedeny na kult Atonův. Za 18. dynastie před amarnským údobím šel vývoj k osobnějším vztahům mezi různými božstvy a jejich vyznavači a stoupenci. Toto směřování bylo přerušeno v okamžiku, kdy Achnaton vyhlásil vládu jednoho boha, jehož mohl uctívat jen jeho syn (tedy Achnaton), zatímco ostatní individuální, osobní zbožnost musela být zaměřena na samotného panovníka. Osobní zbožnost byla totožná s naprostou loajalitou vůči Achnatonovi. Amarnská elita, zcela závislá na Achnatonovi, byla nucena ve svých soukromých domech udržovat malé svatyně s oltáři a stélami s vyobrazením posvátné královské rodiny, jež nahradily staré domácí svatyně místních bohů. Je však pravděpodobné, že většina prostých lidí i nadále v každodenním životě tajně vyznávala své vlastní tradiční, často místní bohy.

Achnatonova naprostá uzurpace osobní zbožnosti vážně zkompromitovala důvěryhodnost dogmatu o božství krále, proto po skončení amarnského období ztratil král ústřední postavení, jež do té doby v životě egyptské společnosti zaujímal. Král již nebyl božím zástupcem na zemi vykonávajícím jeho vůli, nyní bůh odhaloval svou vůli každému člověku nezprostředkovaně a zasahoval přímo do událostí každodenního života a do dějin země. Přestože amarnská epizoda trvala sotva dvacet let, její vliv na náboženskou a kulturní historii Egypta byl obrovský. Po náhlé smrti nenáviděného krále a ničení všech dostupných památek na dobu jeho panování se země rychle vrátila k tradičnímu, polyteistickému náboženství,

kteře vřak nemohlo bŷt ŷplnĚ stejnĚ jako v době pŷed Achnatonem. NĚkterĚ zmĚny jsou patrnĚ zejmĚna v ŷpravĚ hrobek elity, kterĚ byla vřdy spolehlivŷm ukazatelem mĚnĚcĭch se nĚbořenskŷch nĚzorŷ; nejnĚpadnĚjšĭ byl vŷvoj v jejich architektuře. Objevily se volnĚ stojĭcĭ hrobky, kterĚ ve vřech zĚkladnĭch aspektech pŷipomĭnaly chrĚmy. Hrobka se stala soukromŷm zĚduřnĭm chrĚmem svĚho majitele, jehoř pohřbnĭ kult splynul s kultem boha *Usira. Tento bŷh, jehoř uctĭvĚnĭ Achnaton takĚ zakĚzal, byl nynĭ vřeobecnĚ považovĚn za noĭnĭ podobu boha *Rea a jeho role v zĚleřitostech spojenŷch se smrtĭ a pohřbem ve srovnĚnĭ s dobou pŷedchĚzejĭcĭ amarnskĚmu období dramaticky vzrostla. V hrobkĚch majetnŷch vrstev byl na stŷeře centrnĭ kaple umĭřten sluneĭnĭ symbol – *pyramida, jeř byla kdysi vŷsadou krĚlŷ a jejĭř *pyramidion zpravidla nesl scĚny uctĭvĚnĭ bohŷ Rea a Usira. Sochy, kterĚ bŷvaly dŷive umĭřovĚny v chrĚmech se nynĭ objevily v soukromŷch hrobkĚch vĚtĚnĚ soch rŷznŷch bohŷ a zemřelĚho. Jako reakce na Achnatonovu naprostou monopolizaci pohřbnĭho kultu mĚli nynĭ majitelĚ hrobek svĚ vlastnĭ chrĚmy, kde si sami uctĭvali svĚ bohy, bez intervence krĚle, jehoř role tak byla minimalizovĚna.

Achnatonova reforma se vřak netŷkala jen vĭry, ale i architektury, umĚnĭ a stĚnĭ sprĚvy. Nejstarřĭ vyobrazenĭ zachycujĭ Amenhotepa IV. jeřtĚ v tradiĭnĭm stylu, ale nedlouho po nĚstupu na trŷn se krĚl nechal zpodobovat realisticky se řtĭhlŷm, protĚhlŷm obliĤejem, řpiĤatou bradou a tlustŷmi rty, s dlouhŷm krkem, tĚmĚř řenskŷmi prsy, kulatŷm, vystupujĭcĭm bŷichem, řirokŷmi boky, tuĤnŷmi stehny a dlouhŷma, protĚhlŷma nohama. NĚnĭ pochyb o tom, ře neobvyklŷ zpŷsob, jakŷm Achnaton nechĚval portrĚtovat sebe i celou rodinu (a do urĤitĚ mĭry i ostatnĭ lidi), odrĚřĭ alespoŇ do urĤitĚ mĭry krĚlovu skuteĤnou fyzickou podobu. NĚpisy ukazujĭ, ře to byl sĚm krĚl, kdo instruoval umĚlce v tomto novĚm stylu. ZmĚny se tŷkaly nejen lidskŷch postav, ale i zpŷsobu jejich vzĚjemnŷch vztahŷ. ScĚny s krĚlovskou rodinou zachytily intimitu, jakou do tĚ doby nebylo mořno vidĚt ani na vŷjevech v soukromŷch hrobkĚch, natoř v krĚlovskĚm umĚnĭ. ĤlenovĚ krĚlovskĚ rodiny se lĭbali a objĭmali pod blahodĚrnŷmi paprsky Atona, jehoř lĚska prostupovala vřim jeho stvořenĭm. Dalřĭm charakteristickŷm rysem amarnskĚho stylu byl neobyĤejnŷ smysl pro pohyb, celkovĚ „uvolnĚnost“ a svoboda vŷrazŷ, kterĚ mĚla trvalŷ vliv na egyptskĚ umĚnĭ jeřtĚ staletĭ po konci amarnskĚho období.

V kontextu realistickĚho zpodobovĚnĭ osob amarnskĚ periody je zĚjĭmavĚ hypotĚza kanadskĚ badatelky Alwyn L. BurridgeovĚ, kterĚ podle fyzickŷch znakŷ na Achnatonovŷch vyobrazenĭch a zachovanŷch sochĚch zvařuje novĚ diagnŷzu pŷedpoklĚdanĚho Achnatonova onemocnĚnĭ. Pŷvodnĭ diagnŷza, stanovenĚ britskŷm antropologem a egyptologem Graftonem Elliotem *Smithem, FrĚhlichova adiposogenitĚlnĭ dystrofie, kombinace obezity a zakrnĚlĚho pohlavnĭho ŷstrojĭ u muře, jejĭř pŷiĤina je pravdĚpodobnĚ v poruřenĭ oblasti ĤĚsti mezimozku – hypotalamu, vřak neodpovĭdĚ ve dvou zĚkladnĭch skuteĤnostech: vĚřřina postiřenŷch FrĚhlichovŷm syndromem je mentĚlnĚ retardovanĚ a jednĭm z charakteristickŷch rysŷ tohoto postiřenĭ je impotence. Achnaton vřak zjevnĚ netrpĚl řĚdnŷm uvedenŷm nedostatkem (mĚl napŷĭklad řest dcer a syna Tutanchamona), proto je dnes pravĚm tato teorie odmĭtĚna, zatĭmco hypotĚza A. L. BurridgeovĚ o postiřenĭ *Marfanovŷm syndromem je poklĚdĚna za dŷvodnou. U Marfanova syndromu je postiřena pojivovĚ tkĚř (zejmĚna kostnĭ), struktury oka a kardiovaskulĚrnĭho systĚmu. Postiřenĭ jedinci se vyznaĤujĭ řtĭhlou postavou, gracilnĭmi kostmi, protĚhlŷmi konĤetinami se řtĭhlŷmi „pavouĤĭmi“ prsty na ruku i na nohu (takzvanĚ *arachnodaktylie*). Hlava bŷvĚ dolichocefalnĭ, obliĤej relativnĚ ŷzkŷ s vysokŷm patrem. PĚteř nese řadu anomĚliĭ, zejmĚna nĚpadnĚ vyjĚdřenĚ *kyfŷzy, Ĥasto se u nĭ vyskytuje poloobratel (*hemivertebra*) a skoliŷza. CharakteristickĚ rysy Marfanova syndromu doplŇuje napŷĭklad nĚlevkovĭtŷ tvar hrudnĭku, řirokĚ pĚnev, nadmĚrnĚ pohyblivost (hypermobilita) kloubŷ, nerovnomĚrnĚ rozlořenĭ podkořnĭho tuku, svalovĚ *hypoplĚzie a dalřĭ. UdĚvĚ se, ře Marfanŷv syndrom je zpŷsoben anomĚlnĭm genem, kterŷ se v populaci vyskytuje 1: 10 000 a nenĭ provĚzen mentĚlnĭmi nebo reprodukĭnĭmi defekty. Pro ilustraci lze uvĚst, ře stejnŷ

syndrom byl diagnostikován například u amerického prezidenta Abrahama Lincolna (1809–1865). Ve spojení s tím, co víme o životě „krále-reformátora“ z prací egyptologů by diagnóza Marfanova syndromu vysvětlovala přinejmenším to, že král (a jeho potomci) mohl náhle zemřít v souvislosti se slabým kardiovaskulárním systémem a že vzhledem ke keratokonu (abnormálnímu vyklenutému středu oční rohovky, způsobujícímu astigmatismus), patrnému na řadě králových vyobrazeních, byl „téměř slepý po většinu svého dospělého života“. Podle egyptologa Nicholase Reevese by tato diagnóza vysvětlovala mnohé z Achnatonova života: jeho lpění na Atonovi, možná jediném božstvu, jehož paprsky byl schopen rozeznat, výjimečné fyzické důvěrnosti uvnitř královské rodiny zachycené v amarnském umění, všude zdůrazňovaný smysl pro dotyk, faraonova fyzická slabost, vyjádřená častým použitím hole nebo berly (stejně jako enormní počet holí v hrobce jeho syna Tutanchamona). Úctu a obdiv k slunečnímu bohu Atonovi, ale i ke své manželce *Nefertiti, zřejmě faktické spoluvládkyni (viz sexualita, erotika a manželství ve starověkém Egyptě), vyjádřil Achnaton i v básni: „(...) Zřídilo jsi vše pro svého syna, jenž z tebe vzešel, / krále Horního a Dolního Egypta, jenž žije pravdou, / Pána Obou zemí Nefercheprurea Vaenrea, / syna Reova, jenž žije pravdou; / a pro milovanou Velkou manželku krále, / Pani Obou zemí Nefernefruaton Nefertiti, / jež žije a je mladá / na věky věků.“ Reevesova diagnóza by také objasňovala časnou a dosud nevysvětlenou Tutanchamonovu smrt a kosterní deformace – nacházené u nemocných Marfanovým syndromem –, patrné u jednoho z plodů pohřbených s mladičkým králem. Další neověřenou hypotézou je názor, že prvním nositelem Marfanova syndromu v rodině by mohl být Achnatonův děd Juja. Nejpřesvědčivější důkaz by však mohla v budoucnu přinést pouze analýza DNA pozůstatků Achnatona a jeho rodinných příslušníků. (Ladislava Horáčková – Jaroslav Malina – Břetislav Vachala)

4.4.3. „Asistenční“ hesla

Do této kategorie patří hesla definující disciplíny a subdisciplíny kooperující s antropologií (viz **archeobotanika**) různé artefakty (viz **ampallang**), nemoci, zranění a jejich diagnostikování či určování (viz **amputace**, **anamnéza**) apod.; tato hesla jsou menšího rozsahu a nejsou členěna do odstavců.

4.4.3.1. Příklady

ampallang, název indonéskeho původu, označuje tyčinku opatřenou kuličkami, jež se již v pubertě aplikuje příčnou perforací do *penisu a je v průběhu dalších let vyměňována za větší. Je uváděn v líčeních cestovatelů již od 15. století. U Dajaků na Borneu má působit jako ochrana proti somatickým důsledkům duševního onemocnění *koro. V některých interpretacích bývá takto „vylepšený“ penis považován za atraktivnější pro sexuální uspokojení ženy. (František Vrhel)

amputace, přerušení a odstranění periferně uložené části těla, například kosti u končetiny. (Ladislava Horáčková)

anamnéza, předchorobí. Součást vyšetřování, při němž se lékař dotazuje pacienta na onemocnění v jeho rodině, na jeho dosavadní onemocnění a jejich léčbu, na pracovní a sociální poměry. Anamnéza může v mnoha případech přispět ke správné diagnóze. (Ladislava Horáčková)

archeobotanika, vědní obor studující rostlinné *makrozbytky v kulturních vrstvách pravěkých a středověkých sídlišť a pohřebišť a výplních archeologických objektů (studní, jímek, vodovodů, sklepů apod.). Z rozboru nalezených makrozbytků lze odvodit hlavní užitkové rostliny (obilniny, luštěniny, ovoce, zelenina, koření, technické plodiny), které byly na lokalitě pěstovány, sbírány nebo na ni byly importovány. Lze podle nich sledovat procesy

domestikace hlavních druhů obilnin a luštěnin v průběhu pravěku a zprostředkovaně i vývoj archaických zemědělských systémů. Někdy lze také sledovat poměr mezi pěstovanými a sbíranými rostlinami v prostředí konkrétní lokality. Na základě přítomných makrozbytků lze také rekonstruovat nejbližší vegetační okolí lokality (zastoupení polí, luk, rumišť, podmáčených stanovišť, lesů, křovin apod.). (Petr Bureš)

5. Typografie hesel

Základní text hesel je psán ve wordu (nastavení parametrů z položky „Formát“): písmo Times New Roman, velikost 12 bodů, řádkování jednoduché, první řádek 0,5 cm.

Kurzívou (Times New Roman) jsou vyznačeny názvy časopisů a knižních děl, dále odborné cizojazyčné názvy, případně důležitější fakta. Pokud dílo nebylo přeloženo do češtiny, pak je kurzívou psán originální název díla v původním jazyce a v závorce je standardním písmem uveden pracovní překlad názvu díla. Jména a pojmy uvnitř hesel opatřená znakem * znamenají odkaz na jejich existenci v encyklopedii.

Na konci každého hesla je v kulatých závorkách uvedeno celé jméno a příjmení autora, případně autorů.

Typografické zásady psaní kurzívy:

1. Je-li text kurzívou, jsou kurzívou i uvozovky nebo závorky:

- způsobuje „kosmická iluze, vidina“ (*májá*) a prohlédnout;
- Bůh stvořil člověka „*jako muže a ženu*“; v 2. Mojžíšově knize.

2. Je-li v závorce text smíšený (= kurzívou a standardním písmem), jsou závorky ze standardního písma:

(téma habilitační práce: *Antropologické poznatky o nálezech deformovaných lebek z tzv. doby stěhování národů na území Moravy*).

6. Podklady pro ilustrace

Pokyny napíše RNDr. Miroslav Králík, Ph.D.

7. Publikace

Z konzultace s potenciálním vydavatelem (Akademické nakladatelství CERM v Brně) vyplynulo, že optimální formát knihy by byl A4 (210x297 mm) a patrně dvousloupcová sazba (sloupece = 75 mm x 5 mm [= mezera] x 75 mm).